

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“MİLLİ İQTİSADİYYATIN STRATEJİ İNKİŞAFINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ
MEXANİZMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

SALAHOV ƏNVƏR XƏLİL OĞLU

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh

“ ____ ” _____ 2019-cu il

“MİLLİ İQTİSADİYYATIN STRATEJİ İNKİŞAFINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ
MEXANİZMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə
İxtisaslaşma: Maliyyə nəzarəti və audit
Qrup: 630

Magistrant
Salahov Ənvər Xəlil oğlu

Proqram rəhbəri
i.e.n., dos.Seyfullayev I.Z.

Elmi rəhbər
i.e.n.,dos. Quşxani R.N.

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

Abstract

The relevance of the research: It is important to intervene at this or that extent since the economic development, the events taking place in the economic sphere, and the economy as a whole can not be self-organized.

Purpose and Objectives of the Study: The main purpose of the dissertation is to substantiate the importance of financial management in modern conditions, to study its goals and objectives, to make a comparative analysis of the financial management in Azerbaijan and around the world, to study and investigate existing problems in state financial control and auditing.

Research Methods: During the research, a number of economic analysis, statistical, accounting and control methods have been applied. These include systematic and comparative analysis, selective and mass observation, mean quantitative, index, interest and promulgation analysis and synthesis, and some other similar analytical and scientific research methods.

Research Information Database: While writing the dissertation, the reports and information of various public organizations (Ministry of Finance, State Statistical Committee, Budget Audit, Chamber of Control, Ministry of Finance, State Treasury Agency, Ministry of Finance, State Financial Services) were used. In addition, the financial control of Azerbaijan and other countries has been used in the field of audit in the field of audit.

Research Restrictions: During the research, some of the sources were old, and the deficiencies in literature were the limitations of the dissertation work.

The results of the research: Through state financial control, checking of all materials used in the state funds timely and for those materials is checked. Although each supervisory body is free in its activities, its ultimate goal is the same.

Scientific-practical significance of the results: The practical significance of the research can be used to develop the financial control system of the relevant proposals in the research work. In a variety of countries studied in the dissertation, the financial control system can be applied to local conditions.

Key words: financial control, audit, national economy, control room.

İxtisarlər və işarələr

AAQ Ali Audit Qurumu

SİP Strateji İnkişaf Planını

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	6
FƏSİL 1.MİLLİ İQTİSADİYYATIN STRATEJİ İNKİŞAFINDA NƏZARƏT MEXANİZMİNİN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	10
1.1. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf modeli.....	10
1.2. Milli iqtisadiyyatın strateji inkişafında maliyyə nəzarəti.....	15
1.3. Maliyyə nəzarəti mexanizminin mahiyyəti və növləri.....	21
FƏSİL 2. MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	26
2.1 Maliyyə nəzarəti fəaliyyəti prosesində müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarının müasir vəziyyəti.....	26
2.2. Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili.....	35
2.3 Bütçə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunması prosesində nəzarət sisteminin qurulması ..	44
FƏSİL 3. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASINDA XARICI MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN ARTIRILMASI	51
3.1. İnnovation iqtisadiyyat fəaliyyəti prosesində maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi	51
3.2 Bütçə vəsaitlərinin istifadəsi prosesində səmərəliliyinin artırılması məqsədilə xarici nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi	55
NƏTİCƏ	65
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	68
CƏDVƏLLƏRİN SIYAHISI	71
ŞƏKILLƏRİN SIYAHISI.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi inkişaf, iqtisadi sferada cərəyan edən hadisələr və bir bütün olaraq iqtisadiyyat lazımi səviyyədə öz özünü təşkil bilmədiyi üçün bu müddətcə bu və ya bu dərəcədə müdaxilə edilməsi vacibdir. Çünki iqtisadi inkişaf və hadisələr həmişə ciddi bir təsir göstərir. Bununla əlaqədar olaraq ölkə iqtisadiyyatının müəyyən bir istiqamətdə inkişafını təmin etmək, iqtisadiyyatda inkişaf tendensiyasını qorumaq, ola biləcək mənfi halların qarşısını almaq, problemlərin qarşısını almaq, aradan qaldırmaq üçün ölkənin mükəmməl nəzarət sisteminin olması vacibdir. Bu görə maliyyə nəzarəti iqtisadi nəzarət sisteminin bir parçası olmaq üzrə bazar iqtisadiyyatı şəraitində aktual və əhəmiyyətli yoxlama növü olaraq ön plana çıxır.

Maliyyə nəzarəti - audit əməliyyatlarının və proseslərinin qanunauyğunluğunun, məqsədəuyğunluğunu, etibarlılığını və mahiyyətini mühasibat, hesabat, tənzimləyici və digər məlumatlara söykənən kompleks, orqanik sürətdə öyrənilməsinin. Maliyyə nəzarəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət və bələdiyyələrin pul vəsaitlərinin tənzimlənməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi sahəsində fəaliyyətlərin nəzarətidir. Hər müəssisənin maliyyə fəaliyyətlərinin nizamlı olması, müəyyən bir maliyyə intizamına riayət edilməsinin yoxlanılması maliyyə idarəsinin başlıca funksiyalarından biridir.

Məlum olduğu kimi, planlaşdırılan iqtisadiyyatı tənzimləyən inzibati idarəetmə sistemində dövlət tərəfindən maliyyə nəzarəti həyata keçirilmişdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində fərdi sahibkarlığın inkişafı, müstəqil müəssisələrin, kommersiya qurumlarının, fermer təsərrüfatının fəaliyyəti, ictimai audit və müstəqil audit formaları kimi yoxlamanın yoxlanılması. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi və digər dövlət nəzarət orqanları tərəfindən həyata keçirilən dövlət maliyyə auditinin mövcudluğu auditin inkişafını aradan qaldırmır. Azad müəssisələr bazar münasibətlərinin əsasını təşkil etdiyinə görə, maliyyə sektoru və müstəqil audit yanaşması həmişə aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Milli iqtisadiyyatın strateji inkişafında maliyyə nəzarəti mexanizminin müasir vəziyyətinin çatışmamazlıqlarının araşdırılması tədqiqatın əsas problemi olaraq seçilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi müasir şərtlərdə maliyyə idarəsinin vacibliyinin əsaslandırılması, onun məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, Azərbaycanda və dünya ölkələrində edilən maliyyə idarəsinin müqayisəli analizi edilməsi, dövlət maliyyə nəzarətində və yoxlama idarəsində mövcud problemlərin öyrənilməsi və araşdırılması, ortadan qaldırılması üçün əlaqədar təkliflərin verilməsi, maliyyə İdarəetmə idarəetmə aspektlərinin inkişafı tədqiqatın əsas məqsədidir. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmaq üçün aşağıda iştirak edən bir sıra vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə idarəsinin nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılması, onun edilməsi mexanizminin inkişaf etdirilməsi istiqamətində əlaqədar təkliflərin hazırlanması;

- Azərbaycan Respublikasında edilən maliyyə nəzarəti ilə dünyanın müxtəlif ölkələrində edilən maliyyə nəzarət arasında oxşar və fərqli cəhətləri təyin etmək və dünya təcrübəsinin yerli şərtlərə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunması istiqamətlərinin təhlili;

- Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən dövlət maliyyə audit idarələrinin işinin inkişafı üçün bəzi təkliflər vermək;

- Azərbaycan Respublikasında yoxlama nəzarət sisteminin müasir vəziyyətinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün uyğun tövsiyələri verilməsi;

- Müasir şəraitdə maliyyə nəzarətində olan problemlərin aradan qaldırılması üçün təkliflərin, tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqat işinin obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyekti kimi, Azərbaycanda maliyyə nəzarətinin formalaşdırılması, dünya ölkələri ilə bizim ölkənin təhlili, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarətinin əhəmiyyəti, Azərbaycan maliyyə nəzarətinin hazırkı vəziyyəti qiymətləndirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə nəzarəti müstəqil audit sisteminin birləşdirilməsinin strateji aspektləri və nəzəri-metodik aspektləri tədqiqat işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işini gedişində bir sıra iqtisadi təhlil, statistika, uçot və nəzarətdə istifadə edilən metodları tətbiq edilmişdir. Bunlar sistemli və müqayisəli təhlil, seçmə və kütləvi müşahidə, orta kəmiyyət, indeks, faiz və promil analiz və sintez və bu kimi bir sıra təhlil və elmi araşdırma metodlarından ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işini yazarkən, müxtəlif ictimai qurumların (Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Büdcə Auditı, Azərbaycan Respublikası Nəzarət Palatası, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Maliyyə Xidməti) hesabatları və məlumatları istifadə edilmişdir. Bundan başqa, Azərbaycan və digər ölkələrin maliyyə nəzarətində tədqiqat işində audit yoxlaması sahəsində istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqatın aparılması zamanı bəzi mənbələrin köhnə olması, ədəbiyyatlarda olan əksikliklər dissertasiya işinin məhdudiyyətləri olmuşdur.

Nəticələrin elmi-nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti tədqiqat işində qeyd olunan uyğun təkliflərin maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafında istifadə edilə bilər. Dissertasiya işində araşdırılmış müxtəlif ölkələrdə maliyyə nəzarət sistemi yerli şəraitlə əlaqələndirilərək tətbiq oluna bilər.

Bundan başqa tədqiqat işindəki bir sıra yeniliklər də olduqca əhəmiyyətlidir. Tədqiqatın yekun nəticəsi olaraq maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafı üçün müvafiq təkliflər verilmişdir. Tezis işinin elmi yenilikləri aşağıdakılardır:

- Audit fəaliyyəti inkişafı üçün məntiqi obyektlərin inkişaf etdirilməsi;
- Cari sahədəki dünya təcrübəsini öyrənmək və yerli şəraitlə uyğunlaşma imkanlarını öyrənmək;
- Audit fəaliyyəti üçün ölkəmizdə beynəlxalq konfranslar və praktiki seminarların imkanlarını araşdırmaq və bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- müasir kommunikasiya texnologiyalarının maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinə tətbiqi;

- təkrarlanan, eyni və ya oxşar funksiyaları yerinə yetirən maliyyə institutlarının fəaliyyətinin konsolidasiyası, həm də zərurət olduqda onların strukturları;

- Yüksək səviyyəli inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən müvafiq maliyyə nəzarəti orqanlarının toplanmasını öyrənmək və öz fəaliyyətlərində istifadə imkanlarını müəyyən etmək;

- Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafı üçün müvafiq təkliflər verilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər, eləcə də ədəbiyyat siyahısından ibarət olub 71 səhifədən ibarətdir.

FƏSİL 1.MİLLİ İQTİSADIYYATIN STRATEJİ İNKİŞAFINDA NƏZARƏT MEXANİZMINİN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının inkişaf modeli

İqtisadi sistemin milli sistemi də mövcuddur. İqtisadi sistemin milli xarakteri dəyincə hər ölkənin, xalqın özünə xas istehsal əlaqələrinin olması, o cəmiyyətdəki məhsuldar qüvvələrinin inkişaf səviyyəsi, iş hissəsinin formaları nəzərdə tutulub. İqtisadi inkişaf modelləri müxtəlif iqtisadi mexanizmlər tərəfindən idarə olunur. Bu modellər müxtəlif məzmunla malikdir. İqtisadi modelini işəgötürən iqtisadi mexanizmlərə aşağıdakılar aid edilir:

1) bazar mexanizmi;

2) dövlət tənzimləmə mexanizmi;

3) İdarəetmə sistemi iqtisadi mexanizm komponentlərinin müxtəlif komponentlərinin müxtəlif kombinasiyalarında istifadə olunur. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı öz xarakterinə malik qarışıq iqtisadiyyatdır. Müxtəlif əmlak formalarına əsaslanan bir sıra iqtisadi formalar var. Bu sistemdə dövlət mülkiyyətinə əsaslanan xüsusi mülkiyyətə və dövlət mülkiyyətinə əsaslanan xüsusi mülkiyyət dövləti qabaqcıl mövqeyə malikdir. İqtisadiyyatın qarışıqlığı və qarışıqlığı olduqda Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli nəzərə alınmalıdır (D. Bağırov, M. Həsənlı 2011).

İqtisadi inkişafın ümumi modelinə əsasən, iqtisadiyyatın hər bir sahəsinin modeli rəsmiləşdirilməlidir, lakin fərdi sahələrin modelləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək üçün plan mexanizmindən istifadə edilməlidir. Lakin, plan mexanizmi konkret sahələrin nisbi müstəqil fəaliyyətini gizlətməməlidir. Modeldə dövlətin tənzimləyici funksiyası bazar mexanizminin kölgəsində qalmamalı və digər mexanizmlərlə qarşılıqlı daha aktiv rol oynamalıdır.

Müstəqilliyin davamlılığı və əbədiyyəti hər bir dövlətin iqtisadi potensialından asılıdır. Azərbaycanın 20 illik müstəqillik yolunda çatdığı inanılmaz iqtisadi

inkişafların milli inkişaf modeli ilə bağlılığı aksiom olaraq qəbul edilən bir gerçəkdir. Məsələ burasındadır ki, hər ölkənin iqtisadi inkişaf istiqaməti onun qabiliyyətləri, vəziyyətlərinə görə olur və müxtəlif parametrlərə görə digərlərindən fərqlidir. Eyni fürsəti olan ölkələr qarşılıqlı təsir və nümunələr əsasında öz iqtisadi inkişaf modellərini müəyyənləşdirir. Müstəqilliyini yenidən etmiş Azərbaycanın dinamik templərlə iqtisadi tərəqqisini ehtiva edən inkişaf strategiyasının hazırlanaraq həyata keçirilməsi yalnız milli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışından sonra mümkün oldu.

Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanın inkişaf strategiyası müəyyənləşdirilmişdir. Bu strateji konsepsiya ölkəmizin potensial imkanları, milli maraqları, qlobal iqtisadi tendensiyaları, geosiyasi həqiqətləri və bu növdən digər əhəmiyyətli faktorlar nəzərə alınaraq hazırlanıb. Ulu öndər əvvəlcə çoxmülkiyyətli bazar iqtisadiyyatının başlıca tələblərinin təmin edilməsi istiqamətində siyasi iradə ortaya qoydu və iqtisadi transformasiyanın qanunauyğunluqlarını nəzərə alaraq əsaslı islahatlara start verdi (B.Xankişiyeu 2002, s.15).

Heydər Əliyev o dövrdə müstəqil dövlətin yeni transformasiyaya keçid ilə islahatlar həyata keçirilməsinin olduqca çətin və kompleks olduğunu bildirirdi: "Azərbaycan müstəqillik əldə etdiyi zamandan bəri həyatını, dövlətini, iqtisadiyyatını, öz milli maraqlarını əsas götürərək, demokratiya prinsipləri əsasında qurur. Bu da bütün iqtisadi sistemin ciddi şəkildə yenidən qurulmasını qarşıya bir şərt qoyur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidən strateqiyasını elan etmişdir və bu yolla gedir. Təbiidir ki, 70 il ərzində başqa sosial-iqtisadi sistem şəraitində yaşamış olan respublika üçün bu yol son dərəcə çətin və mürəkkəbdir.

Lakin bununla birlikdə, bu iqtisadiyyatdakı çətinlikləri aradan qaldırmaq, ictimai-iqtisadi böhrandan çıxmaq və Azərbaycanı dünya iqtisadi sisteminə gəlməkdən ötəri iqtisadiyyatın inkişafını beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təmin etmək üçün tək yoldur ". Dünya iqtisadiyyatının əsas tələblərindən biri iqtisadi çevrilmə prosesinin və onun ehtiyatlı tətbiqinin təkamülündən ibarətdir.

Bir qayda olaraq, bu, iqtisadi əlaqələrin bütün səviyyələrini təkamül yolu ilə, davamlı və sistemli bir prosesi əhatə edir. İşdə bu mənada təmkinli, uzaqgörən siyasi xəttlə paralellik təşkil edən təkamül yolu Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərinə çevrildi.

Əsrin müqaviləsinin bağlanması və qonşu dövlətlərlə əlaqələrin normallaşması bütün diqqətini artıq dağılmış və ölkədə yerləşdirilən daxili sosial-iqtisadi problemlərin problemlərinə yönəltməyə imkan vermişdir. Həyat isə bütün kəskinliyi ilə tələb edirdi ki, heç bir ölkənin tarixində rast gəlinmədiyi strateji əhəmiyyətli üç taleyüklü vəzifə eyni zamanda yerinə yetirilsin (A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, A.A.Hüseynov s.35):

1. müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətin yaradılması və inkişafı;
2. inzibati idarəetmə sisteminin ləğvi və bazar iqtisadiyyatı prinsipləri;
3. qapalı sosial-iqtisadi sistemin xaricə açılması və açıq qapı siyasətinin tətbiq olunmasıyla bərabər dövlət olaraq global iqtisadi sistemə inteqrasiya edilməsi. Azərbaycanda iqtisadi artım tempi 1995-ci ildən bəri MDB orta göstəricisindən daha yüksək olmuşdur.

Ölkənin inkişaf səviyyəsində ciddi kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri oldu və verməyə davam etməkdədir. "Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" 24 noyabr 2003-ci il tarixli fərman Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək strategiyasını, bu strategiyanı həyata keçirmək üçün hökumətin, maliyyə-kredit-vergi orqanlarının və müəssisələrin ortaq fəaliyyətləri təşkil tədbirlərini təsbit etdi. bu fərman digər tərəfdən ölkənin məqsədli proqramlarla idarəetmədə təkmilləşdirilmələr edilməsinin əhəmiyyətli vasitəsi olaraq, bir Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinin strateji məqsəd və vəzifələrinin proqramı olaraq diqqət çəkir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyib: "Azərbaycan ümummilli lider Heydər Əliyevin vizionu nəticəsində beynəlxalq aləmdən gülümsəyib.

Bu gün Azərbaycan beynəlxalq arenada çox vacib yer tutur və beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. Bütün dövlətlər tərəfindən tanınır. Azərbaycan böyük hörmətə malikdir. Demək olar ki, indi Azərbaycanın regional məsələlərdə sözü həlledici sözdür. Bölgədə Azərbaycanın iştirakı olmadan regional layihələr həyata keçirilə bilməz. Beləliklə, Azərbaycan regionun mərkəzi olmuşdur. Nüfuzumuz artmaqdadır, gücümüz artır. Bu, bütün məsələləri öz maraqlarımızla həll etməyə imkan verir. Bu, Heydər Əliyevin xidmətidir (Novruzov N, Ataşov B. 2014, s.44).

Beləliklə, iqtisadi inkişaf tarixində Azərbaycan modelinin inkişafı və inkişafı nəticəsində Azərbaycanın uzunmüddətli perspektivdə inkişafı perspektivlidir. Ölkəmizdə:

1. İnzibati idarəetmə sistemi ləğv edilmiş və bazar iqtisadiyyatı prinsipləri müəyyən edilmişdir;
2. müstəqil dövlətin, müstəqilliyin, demokratiyanın və ölkənin əsasları inkişafın yüksək mərhələsinə daxil olmuşdur;
3. çevrilmə prosesi uğurla həyata keçirilmiş və son mərhələyə daxil edilmişdir;
4. qapalı sosial-iqtisadi sistem açılıb və qlobal iqtisadi sistemin bərabər dövlət kimi integrasiya prosesi açıq kapitalizmin həyata keçirilməsi nəticəsində sürətlənib;
5. geniş miqyaslı xarici kapitalın tətbiqi mənbədən intensiv olaraq istifadə edilməyə başlandı;
6. ölkədə yaradılmış yeni imkanlar daxili resursların hərəkətə gətirilməsi, iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və bütün sahələrdə modernləşdirmə xəttinin həyata keçirilməsi məqsədlərinə xidmət edir və bu sahədə ciddi irəliləyişlər mövcuddur;
7. Qlobal əhəmiyyətli infrastruktur layihələri Azərbaycanın Avrasiyada mərkəzi nəqliyyat dəhlizinə çevrilməsinə imkan yaradıb;
8. siyasi müstəqillik iqtisadi müstəqilliklə güclənir. Tam müstəqil və balanslı bir iqtisadi siyasət yeritməklə ölkənin milli təhlükəsizliyini və əhəmiyyətli

ünsürləri olan iqtisadi təhlükəsizliyini, enerji təhlükəsizliyini və qida təhlükəsizliyini qısa zaman ərzində təmin edə bilmişdir;

9. ölkə qısa tarixi dövr içində sərmayə idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə, təbii qaz idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə çevrilmiş, bir çox həyati məhsullarla öz ehtiyaclarını təmin edir; Ölkənin əlverişli geosiyasi vəziyyətinin səmərəli istifadəsi Azərbaycanın regionda aparıcı dövlətə çevrilməsinə və inkişaf etmiş dünya dövlətləri arasında mövqeyini möhkəmləndirməyə imkan vermişdir.

Sürətli iqtisadi inkişaf Azərbaycan üçün beynəlxalq diqqət mərkəzində olmuşdur. Qlobal böhran dövründə ölkəmizin bütün dünya sarsıdan iqtisadi artım tempinin 9,3-ü Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli və perspektivli inkişaf sistemi ilə sübuta yetirilmişdir. Bənzərsiz böhran dövründə Azərbaycan modelinin uğurunun sirri, cənab İlham Əliyev özünü aşağıdakı kimi təsvir edir:

- a) neftin qiymətinin aşağı salınması və inflyasiyanın idarə edilməsinin zəruriliyi;
- b) bankların dəstəyi daxil olmaqla maliyyə monitorinqi,
- c) kreditlər və dərəcələrlə nəzarət;
- d) neft sektoruna deyil, real iqtisadiyyata daimi kapital axını təmin etmək;
- e) əxlaqi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün siyasət;
- f) müəssisələrin daxili bazarına yönəldilməsi; qida təhlükəsizliyi probleminin qalıcı nəzarəti və s.

Azərbaycanın açıq iqtisadiyyatının effektiv fəaliyyət göstərən modeli iki dialektik və ziddiyyətli, lakin qarşılıqlı gücləndirən aspektləri birləşdirir. Bunlar uzunmüddətli prioritetləri və milli inkişafın məqsədi olan strateji aspektlərdir. İkinci, dövlət tənzimləməsi cəmiyyət və xalqın ayrı-ayrı təbəqələri arasında vəsaitin daha da bərabərölçülü paylanmasına yönləndirilir və ayrıca materialların vaxtında paylanması ilə əlaqədardır (təhsil, səhiyyə, müxtəlif kateqoriyadakı insanların və əhalinin məşğulluğu və ictimai təhlükəsizliyi).

Azərbaycan inkişafının ikinci dövrünə daxil edildikdə, qabaqcıl demokratik dövlətlər yeni qloballaşma və öz inkişafının modernləşdirilməsi üzrə global informasiya cəmiyyətinin inkişaf dövrünə daxil olmuşdular. Demək ki,

respublikamız inkişaf etməkdə olan yüksək səviyyədə (qlobal informasiya cəmiyyətinin rolunun artması dövrü və insan amili) əsasında demokratik cəmiyyətin tələblərini yerinə yetirmək üçün irəli perspektivli bir strateji xəttini seçməlidir. Təbii ehtiyatlar kənd təsərrüfatına uyğun torpağın istehsal potensialında qeydə alınmalı, digər tərəfdən onun səmərəliliyi məhsulun rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına dair qeydlərdə saxlanmalıdır.

1.2. Milli iqtisadiyyatın strateji inkişafında maliyyə nəzarəti

Mənbələrə nəzarət sahibkarlıq sistemi meydana çıxdığı andan, yəni sahibkar subyektinin və obyektlərinin meydana gəlməsi ilə eyni vaxtda başlayır. Əslində, bu ibtidai təşkilat özünü daha qüsursuz göstərmişdir. Məsələn, torpaq toxunulmazlığının və heyvan dünyasında ziyanın yoxlanılması. Maliyyə nəzarəti xərcin meydana gəlməsi ilə eyni vaxtda, yəni praktik olaraq əməyin bölünməsi, meta dəyişməsi və pul əlaqələrini ortaya çıxması ilə meydana gəlmişdir. Pulun meydana çıxması idarənin spesifik obyektinin - pul qaynaqlarının meydana gəlməsinə gətirib çıxarar ki, bu da maliyyə idarəsinin qaynaqlara idarədən ayrılması üçün əsas olmuşdur. Pul həcmi nəzarət obyektinin davamlı şəklinin dəyişməsinə gətirib çıxarar ki, bu zaman, klassik sxemdə: pul-əmtəə-pul həcmində, maliyyə idarəsinin obyektı pul və onların ekvivalenti olan əmtəə ifadə etməkdədir.

Demək olar ki, maliyyə nəzarəti baş verir, belə ki, resursların həcmi pulun ekvivalenti kimi yaranır. Nə qədər ki, pul yalnız qaynaq dəyərinin ölçüsüdür, maliyyə nəzarəti də resursun özü qırılmaz şəkildə bağlıdır. Maliyyə nəzarəti konsepsiyası diskoteka və normativ sənədlərlə müəyyən edilmiş qaydada davam edir.

İdarəetmə mövzusu, özünün maliyyə maraqlarının başqa birinə formullaşdırılmasını təmin edə bilər. Məsələn, bir müəssisənin rəhbəri malın anbarda olduğunu nəzarət etmək istəyirsə siyahısı qeydinin edilməsi mövzusunda əmr verir, malın anbarda olmasını özü də idarə edə bilər, yoxlanısından keçirilməsini işçilərinə də həvalə edə bilər. Maliyyə idarəsinin funksiyası təməlində onun yaranmasının, inkişafının və dəyişikliyin qanunauyğunluqlarının

müəyyən olunması üçün müəyyən bir obyektin iş prosesi durur. Buna görə də, maliyyə nəzarətinin inkişafı üçün elmi sistem kimi zərurət yaranır («Maliyyə» Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2001. tarixsiz).

Bu elmi konsepsiyadan çıxış edərək maliyyə nəzarəti iqtisadi məlumatların dinamik sistemidir ki, istehsal gücü və istehsal münasibətlərinin inkişafında geniş istehsal prosesi zamanı onları qurmaq mənfi halların aradan qaldırılmasına yönəlib. Maliyyə nəzarəti bütün iqtisadi elmlər kimi cəmiyyətin zəruri məhsulların geniş istehsalı problemini öyrənər, ona görə də iqtisadi qanun və kateqoriyalarının keyfiyyətinin təyin olunması məhdudlaşdırıla bilməz, bu elm onların miqdar baxımından da əlaqələrini öyrənir. Maliyyə auditi planlaşdırma, idarəetmə və istismarda olan təhlillərlə sıxdır. Bu əlaqələr eyni funksiyaları müxtəlif funksional məqsədlər üçün yoxlayan bu funksional iqtisadi elmlərdə özünü göstərir.

Beləliklə, maliyyə nəzarəti onun inkişafı zamanı digər funksional məqsədlər üçün araşdırır. Beləliklə, maliyyə nəzarəti iqtisadiyyat nəzəriyyəsindən, idarəetmə sistemindən, paylama və istehlak sistemində tətbiq olunan məsləhətlərdən istifadə edərək həyatda əhəmiyyətli rol oynayır. Cəmiyyətdəki nisbətsizliklər və mənfi tərəfləri ortaya çıxararaq (aşkarlayaraq) onları aradan qaldırılmasına və yenidən təkrar olunmamasına səbəb olur həm də istehsal münasibətlərini rəşional təşkil etmək üçün, istehsal gücündən optimal olaraq faydalanmağa kömək olur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət idarəçiliyində nəzarət funksiyası aparıcı rol oynayır. Özünü nəzarət geniş konsepsiyadır və bu yanaşma müxtəlif istəklərdən yanaşmaqdır. Bir mühitdə mövcud bazar nəzarət növlərindən biri bazar iqtisadiyyatı münasibətlərindən üstündür («İqtisadi nəzəriyyə Makroiqtisadiyyat-1,2» 2008, s.26).

Maliyyə auditi idarəetmə fəaliyyətinin bir növüdür. Maliyyə nəzarəti bu nəzarətin məqsədi və faydaları təsbit edildiyi maliyyə mali funksiyasının təzahürü və ya həyata keçirilməsi kimi çıxış edir. Maliyyə auditi mühasibat uçotu, hesabatlılıq, tənzimləyici və digər məlumatlara əsaslanan təsərrüfat əməliyyatlarının və proseslərinin mürəkkəbliyini, üzvi sürətini öyrənməkdir. Maliyyə nəzarəti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət və

bələdiyyələrin pul vəsaitlərinin tənzimlənməsi, bölüşdürülməsi və istifadəsi sahəsində fəaliyyətlərin nəzarətidir.

Başqa sözlə, maliyyə auditı, dövlətin və sahibkarların pul, kredit, xarici valyuta və ümumi maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyə və standartlara uyğunluğu səlahiyyətli orqanlar tərəfindən nəzarət olunur. Maliyyə bir tərəfdən maliyyə tənzimlənməsinin tənqidi hissəsini, digər tərəfdən, maliyyə vəziyyətini idarəetmə təsirinin mühüm şərtləri hesab edir.

Maliyyə nəzarəti ictimai həyatın müxtəlif sahələrində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas aspektlərindən biri hesab olunur. Maliyyə fəaliyyətinin qanuniliyini yoxlamaq, onun effektivliyini və onun nazirliyin səviyyəsini qiymətləndirmək üçün, nəzərdə tutulan maliyyə resurslarının boşa çıxdığının dəqiqliyini müəyyən edən bir maliyyə nəzarəti sistemini yaratmaq lazımdır. Bu problemin həlli artıq bir maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafını əhatə edir. Düzgün həyata keçirilən nəzarət sistemi ölkənin maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün böyük bir mövqeyə malikdir. Bizim fikrimizcə, maliyyə nəzarətini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı problemləri həll etmək vacibdir:

Maliyyə nəzarət sistemində düzgün və tam normativ-hüquqi bazanın müəyyən edilməsi;

- dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının institusional quruluşu dövlət strukturunun təbiətini kifayət qədər əks etdirir;

- Ölkədəki bütün maliyyə nəzarət məsələləri bütün maliyyə nəzarətinin predmeti olur;

- Nəzarət orqanları öz aralarında qarşılıqlı effektivliyi gücləndirməlidirlər.

Onun sözlərinə görə, kölgə iqtisadiyyatının ümumi həcmi azaltmaq üçün tədbirlər kompleks bir xarakter daşmalıdır. Nəzarət orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının birgə səyləri ilə kölgə iqtisadiyyatının maliyyə resursları məhduddur.

Müasir şəraitdə, maliyyə sahəsində dövlət nəzarəti daha da gücləndirilməlidir. Bu, dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin mühüm mexanizmi olmalıdır.

Bugünkü problemlə məsələlərdən biri maliyyə nəzarətinin effektivliyini qiymətləndirməkdir. Nəzarətin səmərəliliyi - bu çəkilmiş xərclərə uyğun olaraq alınan konkret nəticə ilə müəyyən edilir. Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyi onun fəaliyyətinə, faydalılığına və təsirinə bağlıdır. Maliyyə nəzarət sektorundakı problemləri həll etmək üçün diqqətin qorunması aşağıdakı məsələlərdə mühüm amildir:

- a) maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində qeyri-müəyyənlik və systemsizliyi aradan qaldırmaq;
- b) qanunvericiliyin və metodoloji infrastrukturun gücləndirilməsi;
- c) dövlət maliyyə nəzarəti vahid informasiya sisteminin yaradılması;
- d) Eyni müəssisədə müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən təkrarlanan yoxlamaların qarşısının alınması;
- e) səlahiyyətlilər arasındakı əlaqələrin genişləndirilməsi.

Azərbaycanda maliyyə auditini həyata keçirən müxtəlif orqanların fəaliyyətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, bu sahədə mənfi halların mövcudluğunu minimuma endirmək, müasir, müasir sistemin yaradılması maliyyə nəzarəti sahəsində ən mühüm məsələlərdən biridir.

Həm yoxlama nəzarət nümunəsində xüsusi maliyyə nəzarəti, həm də müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətləri daxilində etdikləri dövlət maliyyə nəzarəti sistemində müasir dünya təcrübəsinin tətbiqi, mövcud problemlərin həlli istiqamətində xarici ölkələrin praktikasının yerli şərtlərə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunması ölkəmizdə mövcud sahədə sistemin daha da inkişaf etdirilməsi üçün şərait yarada biləcək hallardır. Strateji təxmin və planlaşdırma ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və uzun müddətli dövlət proqramlarının qəbul edilməsi istiqamətində əsaslı ilk nəzarət tələb edir. Strateji təxminlər yoxlama təkmilləşdirilməsini reallaşması imkanlarının qiymətləndirilməsini və son nəticələrin əhəmiyyətini tələb edir.

Ayrıca gəlirlərin tam və vaxtında dövlət büdcəsinə daxil olmasının təmin edilməsi, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması maliyyə nəzarətində

əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsini, onun fəaliyyətini artırılmasını tələb edir (Novruzov N, Ataşov B. 2014, s.44).

Ölkədə fəaliyyət göstərən yoxlama orqanlarının - Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Maliyyə Nəzarət Xidmətinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası Yoxlama Palatası və səlahiyyətləri daxilində maliyyə nəzarəti, təşkil edilməsini həyata keçirən digər orqanların fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün , fikrimizcə, aşağıdakı tədbirlərin alınması uyğun olardı (Mirtəlov. R.Ə 2015):

- nəzarət orqanlarının fəaliyyətinə müasir kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin tətbiqi;

- Yüksək səviyyəli inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən müvafiq nəzarət orqanlarının yığılmasını öyrənmək və öz fəaliyyətlərində istifadə imkanlarını müəyyən etmək;

- Təkrarlanan, eyni və ya oxşar funksiyaları yerinə yetirən, eyni zamanda onların fəaliyyətini konkretləşdirən orqanları;

- belə nəzarət orqanlarının işçilərinin xidməti vəzifələrini məhdudlaşdırmadan yerinə yetirməsini təmin etmək;

- müvafiq nəzarət orqanları tərəfindən dəfələrlə, təkzib olunmamaq üçün tədbirlərin görülməsi;

- Logistikədəki müvafiq nəzarət orqanlarının gücləndirilməsi üçün təkliflərin hazırlanması və həyata keçirilməsi. Bazar münasibətləri dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini istisna etmir.

Müxtəlif nəzəriyyələr də dövlətin bu və ya dərəcədə müdaxilə etməsi zəruriliyini ortaya qoyur. Bazar iqtisadiyyatı baxımından, liberal iqtisadiyyata nisbətən dövlətin təsiri daha aydındır.

Bizə göründüyü kimi, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlət rolunu artırmaq üçün real hərəkətlərin maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı aspektlərdə müsbət rol oynaya bilər:

1. Nəzarət orqanlarının vəziyyəti, sistemi və səlahiyyətləri müvafiq qanunvericilikdə aydın və ətraflı əks etdirilməlidir;
2. İdarəetmə fəaliyyətləri bütün iştirakçılar üçün xüsusi norma, qaydalar və xüsusiyyətləri əks etdirən dövlət maliyyə nəzarəti standartları hazırlanmalı və qəbul edilməlidir;
3. nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin daha mütərəqqi koordinasiyası üçün konkret addımlar atılmalıdır;
4. Korrupsiya qeyri-obyektiv istifadə ilə müəyyənləşdirilən dövlət fondlarının inzibati və cinayət məsuliyyətini daha da təkmilləşdirə bilər;
5. İlk və cari dövlət maliyyə nəzarəti sistemi dünya təcrübəsini nəzərə alaraq yenidən işlənməlidir;
6. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrinin uçotu üçün ümumi dövlət sistemi yaradılmalıdır;
7. Müvafiq maliyyə nəzarəti orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının əlaqələndirilməsi sahəsində törətdiyi pozuntulara vaxtında cavab verilməsi qanunvericiliklə birgə yoxlama haqqında məlumatların ötürülməsi üçün həyata keçirilməlidir;
8. Qanun pozuntuları və cinayətlərin uçotu qaydaları pozulduğu üçün iqtisadi fəaliyyət sahəsində bütün ictimai maliyyə audit orqanları üçün ümumi məlumat bazası yaradılmalıdır;
9. İdarə orqanlarının işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər görülməlidir;
10. İnsan qaynaqlarının hazırlanması və yenidən hazırlanması, dövlət nəzarəti aparatı işçilərinin dövri attestasiyasının marşrutlaşdırılması və marşrutlaşdırılması üçün hazırlanmış müasir sistem formalaşdırılmalıdır;
11. Sosial-iqtisadi sistemin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və dövlət maliyyə nəzarətinin faydalılığı, təsiri və məhsuldarlığı göstəriciləri əsasında elmi-metodiki göstəricilər hazırlanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında nəzarət sisteminin xüsusiyyətləri onun cəmiyyətdə və bütün dünyada mülki müstəqil maliyyə nəzarət orqanı kimi

tanınmasıdır. Ən mühüm xüsusiyyət, audit zamanı aşkar edilmiş qüsurları və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün təklif və tövsiyələr verməkdir. Nəzarət həmçinin profilaktik tədbir kimi qiymətləndirilir. Dövlətin, cəmiyyətin və mülk sahiblərinin mənafelərinin qorunması və iqtisadiyyatın şəffaflığının təmin edilməsi üçün nəzarəti çox vacibdir (B.A.Xankişiyev 2000).

1.3. Maliyyə nəzarəti mexanizminin mahiyyəti və növləri

Maliyyə nəzarətinin zəruriliyi maliyyənin xüsusi nəzarət funksiyasından irəli gəlir. Amma bu hələ tam kafi deyil, çünki, idarənin reallaşmamış edilməsi üçün xüsusi nəzarət orqanlarının varlığı, onların ixtisaslı mütəxəssislərlə komplektləşdirilməsi, onların hüquq və öhdəlikləri dairəsi, uyğun şərtlərin varlığı (təşkilati və metodiki) da zəruridir (D. Bağirov, M. Həsəni 2011).

Maliyyə idarəsinin əhəmiyyəti onunla ifadə edilir ki, onun tətbiq olunması vaxtı aşağıdakıları nəzarət:

- bütün dövlət orqanlarının və yerli idarəetmə orqanlarının, idarə, müəssisə və təşkilatların maliyyə sahəsində təyin olunan qaydalara riayət etmək;
- İctimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların effektivliyi və iqtisadi əsaslandırılması.

Maliyyə nəzarəti fəaliyyət sahələrinin yaradılması dövlətin maliyyə siyasətinin aspektlərindən biridir. Cəmiyyət maliyyə nəzarəti maliyyə siyasətinin reallaşdırması üçün edilir və bir neçə istiqaməti vardır:

- Əvvəlcə, dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti dövlətin idarəetmə funksiyalarının birini əhatə edir. O, maliyyə hüquqi əlaqələri iştirakçılarının hüquq qaydaları pozuntusudur təsbiti və qarşısının alınması məqsədi ilə maliyyə fəaliyyətlərinin nəzarət edilməsini təmin edir.

- İkincisi, dövlət və bələdiyyələrin maliyyə nəzarəti dövlətin konkret idarəetmə fəaliyyətinin bir növüdür. Elə ki, dövlət, fiziki şəxslərin vergi bəyannaməsinin verilməsi qaydası təyin etmək, vergi orqanlarının şəxsində konkret vətəndaşın xərcləri və gəlirlərini müqayisə, məcburi ödənişlərin büdcəyə tam və vaxtında ödənilməsini nəzarət etmək imkanı qazanır (Mirtəlov. R.Ə 2015).

- Üçüncüsü, dövlət və bələdiyyə maliyyə auditi maliyyə sistemində geribildirim formasıdır. Çünki, maliyyə sahəsində işlənən hüquqazidd işlər haqqında məlumat alır, həyata keçirilən maliyyə siyasətini dəyərləndirir və onun zamanında düzəlişini həyata keçirir.

- Dördüncüsü, dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti maliyyə sektoru qanunçuluğun və hüquq qaydaları rejiminin qorunması üsuludur, çünki o, maliyyə hüquq qaydalarına əməl olunmasının təmin edilməsinə yönəlib. Deyilənləri nəzərə alaraq maliyyə idarəsinin yeri və rolunu obyektiv qiymətləndirmək üçün ona iki - geniş və dar bir baxımdan baxmaq lazımdır.

Dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti dövlətin tənzimlənməsinin ölçüsüdür və bu dövlətin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini və ictimai maliyyə fəaliyyətinin effektiv ictimai maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət və bələdiyyənin xeyrinə təminatını təmin edir. Dar mənada dövlət və bələdiyyə maliyyə nəzarəti ölkənin təsirli sosial-iqtisadi inkişafı, pul toplanması, yayılması və istifadəsinə dövlət və bələdiyyələrin yanında digər səlahiyyətli orqanların nəzarəti (Novruzov N, Ataşov B. 2014, s.44).

Maliyyə nəzarəti maliyyə hüququ ilə düzəliş edilə bilən əsas aspektlərə malikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Dövlət orqanları və yerli idarəetmə orqanlarının səlahiyyətinə uyğun olaraq maliyyə qaynaqlarının saxlanılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi mövzusunda üzərlərinə düşən funksiyaların yerinə yetirilməsinin nəzarət edilməsi;

2. Cəmiyyət təşkilatlarının (əlaqədar orqanların) vətəndaşlar, müəssisələr və təşkilatlar qarşısında borcların yerinə yetirilməsinin nəzarət edilməsi;

3. Dövlət və yerli özünüidarə orqanlarının qarşısında borclarının icrasına nəzarət, onun təşkilatlarının və vətəndaşlarının;

4. Cəmiyyət təşkilatları, idarə, müəssisə və təşkilatların pul vəsaitlərindən (bank ssudaları, büdcə və xüsusi vəsaitlər, büdcədən kənar və digər vasitələr) operativ idarəetmədə və ya ferma işlərində fəal və məqsədyönlü istifadəsinin qanuniliyinin yoxlanılması;

Maliyyə nəzarəti vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə disiplini təşviq etmək. Maliyyə intizamı dedikdə isə, müəssisə, idarə, təşkilatlar və həmçinin vətəndaşlar tərəfindən dövlətin nağd təşkilatı, paylanması və istifadə edilməsi qaydalarına və olduğunu dəqiqliklə riayət edilməsi nəzərdə tutulur. Bu tələblər yalnız müəssisələrə, idarələrə və müəssisələrə deyil, dövlət orqanlarına və onların işçilərinə yönəldilmişdir. Maliyyə nəzarəti ümumi olaraq dövlətin maraqlarını təmin etməklə müəssisə, idarə və vətəndaşların da maraqlarını müdafiə edir (Süleymanov E, Bulut C. 2013).

Maliyyə nəzarət infrastrukturunu təşkil edən maliyyə nəzarəti sistemində elementlər var. Maliyyə idarəsinin təməl elementlərinə aşağıdakılar aid etmək olar:

- Obyekt və subyekt
- Məlumat, hüquqi və metodik təminatı
- Control prosesinin bütün iştirakçılarının məsuliyyət tədbirləri

Maliyyə idarəsinin obyektı olaraq pul münasibətləri, maliyyə qaynaqları yaradılması və istifadəsi də daxil olmaqla iqtisadiyyatın bütün sahələrində pul fondları görünür.

Bir başqa dəyişlə, maliyyə idarəsinin obyektı büdcə vəsaitlərinin tam səfərbər edilməsi ilə əlaqədar ərazi, ictimai və edən baxımından, milli gəlirin bir hissəsinin yenidən paylanması və dövlətin öz funksiyasını yerinə yetirməsi məqsədi ilə onun təsirli istifadə edilməsi üçün, gerçək və hüquqi şəxslər arasında ortaya çıxan pul əlaqəsidir. Ayrıca yoxlamanın mövzusu olaraq mənfəət, gəlir, rentabellik, dəyər göstəriciləri, xərc, müəssisə xərcləri görünür. Bu göstəricilər sintetik xarakter, işdə buna görə onların yerinə yetirilməsinə, dinamikası və meylinə nəzarət istehsalın, iqtisadiyyatın bütün tərəflərini, müəssisə, təşkilat və ayrıca maliyyə-kredit mexanizminin qarşılıqlı əlaqələrini əhatə (A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, A.A.Hüseynov tarixsiz).

Maliyyə nəzarətinin ən mühüm metodlarını yoxlamaq. Təftiş - müəssisələrin, təşkilatların, təşkilatların, sahibkarların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin öyrənilməsinin mürəkkəbliyi olmadan. Başqa sözlə, yoxlama -

qanuni, şəffaflıq və şəffaflıq prinsiplərinin təməlinin qurulmasını təmin etmək məqsədilə müəssisələrdə, idarələrdə və müəssisələrdə həyata keçirilən maliyyə-iqtisadi fəaliyyətin dərin və hərtərəfli nəzarəti.

Bu işin məqsədi nəzarətin məqsədinin maliyyə-iqtisadi vəziyyəti barədə tam və dürüst məlumat vermək, maliyyə və iqtisadi şəraitin əhatə dairəsini, dövlət materialının çıxarılmasını və nəzarət obyektinin mənimsənilməsini, günahkar şəxslərin bərpası və gələcəkdə bu cür qüsurların qarşısını almaq üçün lazımı tədbirlər. Maliyyə əməliyyatlarının uyğunluğunu, düzgünlüyünü və qanuniliyini müəyyən etmək və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin aşağıdakı sahələrini yoxlamaq üçün yoxlama aparılır (Mirtəlov. R.Ə 2015):

- maliyyə intizamına riayət;
- dövlət pulundan səmərəli istifadə;
- maddi və pul ehtiyatlarının qorunması;
- Mühasibat uçotunun dəqiqliyi və hesabatların hazırlanması.

Diametrli nəzarət obyektinə əsasən aşağıdakı növləri vardır:

- a) sənədli yoxlama;
- b) faktiki yoxlama;
- c) qismən yoxlanılmış;
- d) tam yoxlama.

Maliyyə-iqtisadi effektivliyi əks etdirən maliyyə sənədlərinin sənədli yoxlanılması - hesabatlar, ödəniş sənədləri, sifarişlər və sənədlər, lisenziyalar və balanslar və s. yoxlanılır. Təftiş zamanı pul vəsaitlərinin sənədli yoxlanılması, sənədlər əsasında səhvləri aşkar etməkdir.

Əslində təftiş həm sənədlər və həm də maddi resursların yoxlanılmasıdır. Lakin burada bir şeyə diqqət etmək lazımdır ki, adından da aydın olacağı kimi bu təftiş faktın təftiş edilməsidir. Belə faktlar hər hansı bir məlumat üzərinə və ya

qanunvericilikdə irəli gələ bilər. Məsələn, əgər hər hansı bir sahədə pozuqluq haqqında məlumat varsa, göstərilən fakt nəzarət. Ya da, məsələn, qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinə görə, hər hansı bir verginin ödənilməsini nəzarət etmək üçün vergi orqanları gerçək təftiş edərək, bu verginin köçürülməsinə əmin olurlar. Təcrübədə gerçək təftişə kameral təftiş də deyilir.

Tam təftiş müəssisə, idarə və təşkilatların maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin bütün sahələrinin yoxlanılmasıdır (yəni, gəlirlərin, xərclərin planlaşdırılması, malların satışı və s. Sahələri). Tam təftiş, həmçinin, müəyyən bir müddət ərzində, məsələn, bir il və ya iki il içində həyata keçirilən bütün fəaliyyətin yoxlanılmasıdır. Qismən təftiş aparılarkən idarənin diqqəti maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin hər hansı bir sahəsinə yönəlir. Məsələn, idarənin vergi sahəsində və ya səfərin xərcləri və s. sahələri ayrı-ayrı bir araşdırma obyektinə çevrilir. Bu qismən yoxlama da adlanır. Seçmə təftiş aparılarkən, təftiş sənədlərində təftiş növünün adı xüsusilə qeyd edilməlidir.

FƏSİL 2. MILLI İQTISADİYYATIN INKIŞAFINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1 Maliyyə nəzarəti fəaliyyəti prosesində müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarının müasir vəziyyəti

Müəssisənin gələcək fəaliyyəti onların dövriyyəli materiallarının tədarükü dərəcəsi ilə çətin şəkildə dayandırılıb. İstehsal prosesinin dövriyyəyə ehtiyacı düzgün müəyyənləşdirilir və bu materialların istənilən səviyyəyə çatdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisənin sahibkarlıq aktivləri qeyd edildikdə, onlar öz biznes istehsal fondlarında nağd hesablar. Biznes aktivləri reproduksiya prosesində onların rolu əsasında dörd qrupa bölünür:

- istehsal resurslarına qoyulan materiallar;
- Gələcək dövrün bitməmiş istehsalına və xərclərinə qoyulan materiallar; Hazır məhsula qoyulmuş materiallar;
- Pul və ödənişlər materialdır. Müəssisənin tədavül sektoru xidmət edən vəsaiti onun tədavül fondlarını yaradır ki, bu da hesablama hesabında və kassada olan pul vəsaitindən ibarətdir (Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E., 2009).

Müəssisə aktivləri müəssisənin mövcud və əsaslı xərclərinin finansmanının ana qaynağı olub, maddi vəsait və maliyyə aktivlərinə bölünürlər. Əmələgəlmə qaynaqlarına görə müəssisə vəsaitləri müəssisənin xüsusi və ona bərabərləşdirilmiş gəzən vəsaitinə və borc alınan gəzən vəsaitinə bölünür. Xüsusi gəzən vəsaitinin formalaşması mənbələri investisiya üçün nəzərdə tutulan vəsaitlərdir. Planlaşdırma dərəcəsinə Normallaşdırılmış və qeyri-normallaşmış aktivləri dövrəyə salan aktivlərin normallaşdırılmasına görə ehtiyac duyur.

Müəssisənin normal istehsal və kommersiya əməliyyatları təmin etmək üçün minimum dövriyyə aktivlərinin olması faktının müvəffəqiyyətlə yerinə

yetirilməsində əsas tələbdir. Bununla yanaşı, dolaşan materialların mövcudluğu onun maliyyə sağlamlığını, maliyyə bazarında statusunu, ödəmə qabiliyyətini və likvidistini xarakterizə edir.

Bəzi istehsal müəssisələrində, yarı qiymətli və tezköhnənən, dövriyyədə olan vəsaitlərdəki maddi qiymətlərin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. mühasibat işini asanlaşdırmaq üçün, əsas fondlara aid olsa belə, eksperimentdə dolaşan vəsaitlərin istehsal ehtiyatlarına aiddir. Ayrı ayrı biznes aktivləri qrupları arasındakı nisbət onların quruluşunu təşkil edir. Əməliyyat materialının strukturunun əhəmiyyətli göstəricisi istehsal sektorunda yerləşdirilən materialların nisbəti və dövriyyə sektoru ilə müəyyən edilir.

Qeyd edək ki, bizim biznes ödənişlərimiz, ödəniş hesabı və təhlükəsiz əmanət qutusuna nağd pul onun dolaşan fondudur. Şirkətin nağd pul, hesabda saxlanılan pulsuz hesab, valyuta və digər hesablar, qiymətli kağızlar və sair nağd pul ümumi pul təşkil edir. Müştəriyə təklif olunan malların, malların və xidmətlərin, alınmış avansların alınması, borc öhdəlikləri daxildir.

Fərdi müəssisələrin iş materialının dəyişdirilməsi sürəti əsasən fəaliyyət növünə, həyata keçirilən işin maddi münasibətinə, əmək münasibətinə, məhsulun istehsalına xərclərin strukturuna və onu həyata keçirmə şərtlərinə bağlıdır. Təşkilatın maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən ən mühüm amil dövriyyəçi aktivin olmasıdır. Firmanın maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirərkən, ilk növbədə onun xüsusi əməliyyat materialları ilə təminat səviyyəsi təhlil edilir. Müəssisələr yalnız onların ixtiyarındadırlar və eyni materialdan düzgün və səmərəli istifadə üçün tam məsuliyyət daşıyırlar. Dəyişən maddi biznes borcları müəyyən bir müddət və müəyyən bir məqsəd üçün istifadə edirlər. Göstərilən müddətdən sonra borc pulları banka qaytarılmalıdır.

Kreditin istifadəsi üçün faiz dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən kommersiya bankları tərəfindən müəyyən edilir (9, 49-ci maddə). İş materialının ən vacib daxili qaynağı sabit pasifdir və hazırda müəssisənin öhdəlikləri onu yaradanlara təsnif edilir. Əməliyyat materialının artırılması üçün daxili resurslardan biri sabit pasiflərin, yəni əmək haqqının ödənilməsi və sığorta

ödənişlərinin minimum borclarının artırılmasından ibarətdir. Təşkilatın pul vəsaitlərinin idarə edilməsi pul vəsaitlərinin nağdlaşdırılması və faiz gəlirindən azad pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlıdır. Öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün səylər borcların idarə edilməsini və öhdəliklərin ödənilməsi qərarını müəssisənin kredit və borclarını idarə etməklə əlaqələndirir.

Biznes müxtəlif üsullarla biliklərin qəbul edilməsi və ödənilməsinin effektivliyini artırma bilər. Hər bir müəssisə, pul qalığının həddini müəyyən etməlidir. Çünki əlavə nağd pulun saxlanması qiymətli kağızlara investisiya edilmiş pul vəsaitlərinə düşən faizlərdən əldə edilə bilən gəlirlərin itirilməsi ilə nəticələnər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində, körpəlik və dəyişmə kurslarında dəyişiklik iqtisadiyyat üçün mümkün olan vəziyyətdir.

Ümumi olaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə aktivlərinin səmərəli istifadə edilməsi mövzularında, yəni ödəmə qabiliyyəti, maliyyə sabitliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eger xüsusi müəssisə vəsaitinin yetərliliyinin təhlilində nöqsanlar müəyyən edilsə, onların meydana gəlmə səbəbləri araşdırılmalı, bu nöqsanların aradan qaldırılması qaynaqları aranmalı və müəssisə vəsaitinin səmərəli istifadəsini təmin edən Bu problemin həlli maliyyə xidmətinin əsas aktividir, yəni müəssisənin maliyyə nəzarətidir.

Beləliklə, müəssisələrin sahibkarlıq fəaliyyətinin idarə edilməsinə maliyyə nəzarətinin təşkili dövrüyyədə olan materialların istifadəsini, onların dövrüyyəsinin sürətləndirilməsini və məqsədə uyğunlaşdırılmasına əsasən istifadə edir. Əməliyyat materialının istifadəsinin məqsədli prinsipinin pozulması onların dövrüyyə kapitalını müəssisənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirən kapitalla çevrilməsinə səbəb olur. Metamorfik proseslərin formalaşması və inkişafını öyrənmək üçün iqtisadi analiz üsuluna dialektik yanaşma zamanı onun xüsusiyyətlərinə ciddi diqqət yetirilməlidir. İqtisadi təhlil metodunun xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi effektivliyini əks etdirən göstəricilər sistemindən istifadə;
- bu göstəricilərin dəyişməsi səbəblərini öyrənmək;

- sosial göstəricilərin yüksəldilməsi məqsədilə bu göstəricilər arasında qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirmək və qiymətləndirmək. İqtisadi təhlil üsulunun ən mühüm elementləri onun üsuludur. Bunlar əsasən aşağıdakılarla əlaqələndirilir:

- toplanmış məlumatların (nəzarət, qruplaşdırma, sistemləşdirmə) ön işlənməsi;

- tədqiq olunan obyektin inkişafı və qanunauyğunluğu öyrənmək müəssisənin fəaliyyətinə təsir göstərən amillərin effektivliyini müəyyən etmək;

- iqtisadi sərmayeyi yüksəldə biləcək mövcud və potensial qeyd olunmayan ehtiyatlar və qurğuların hesablanması;

- Tədqiqatın nəticələrini yekunlaşdırmaq və müəssisədə fəaliyyətin kompleks qiymətini təmin etmək;

- sosial-iqtisadi inkişaf planlarının və idarəetmə qərarlarının düzgünlüyünü və s.

Mühasibat, hesabat və digər informasiya mənbələrində verilən gerçək göstəriciləri plan göstəriciləri ilə, keçmiş illərin müvafiq və normativ göstəriciləri ilə müqayisə işləyiş sapmalarının və bu dəyişikliklər təsir edən faktorların təsir dərəcəsinin öyrənilməsi iqtisadi analiz üsulunun xarakteristika xüsusiyyətlərindən biridir. İş-plandan, norma və normativlərdən, keçmiş ilin dərhal göstəricilərindən dəyişikliklər təsir edən obyektiv və subyektiv səbəblərin öyrənilməsi, müəssisənin əsas iqtisadi göstəricilərindən müsbət və ya mənfi təsir edən faktorlar təsnifat təyin olunması da iqtisadi analiz metodununun xarakteristika xüsusiyyətlərindəndir.

Ferma fəaliyyətlərinin analizi üsulunun üçüncü xarakterik xüsusiyyəti subyektlərdə iş-planının yerinə yetirilməsi müddətində əldə edilən iqtisadi göstəricilərin zaman və məkan etibarilə öyrənilməsinin (ay, rüb, il, beş illik, müddət və sex, bölmə, briqada və s.) Ferma fəaliyyətlərinin analizi üsulunun dördüncü və daha çox nəzəri cəhət xarakteristika xüsusiyyəti müəssisə və birliklərin iqtisadiyyatı, təşkili, iş gücü ilə təmin olunması, texnika silahlanması,

istehsalın texnoloji xüsusiyyətinin və sairənin müəssisənin istehsal-biznes fəaliyyətinə təsirini kompleks şəkildə öyrənməkdən və gələcəkdə istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətli tədbirlər proqramı hazırlamaqdan ibarətdir. Ferma fəaliyyətlərinin analizi ardıcılıq və davamlı edilməsi onun metodunun əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Buna görə biznes və icmaların iqtisadi fəaliyyətinin iqtisadi təhlili ümumiyyətlə aşağıdakı qaydadadır:

1. Müəssisənin istehsal-satış-maliyyə fəaliyyətinə giriş;
2. Məhsulun təhlili;
3. İşçi qüvvəsinin işçi qüvvədən əmək və əmək materialları ilə əldə edilməsi və təhlil edilməsi;
4. Şirkətin logistika-tədarükünün təhlili;
5. Məhsulun maya dəyəri, eləcə də əmək, material, yanacaq, elektrik və digər xərclərin təhlilinə dair təsvir göstəriciləri; maya aşağı salmasın məhsulunu ümumiləşdirir;
6. Maliyyə nəticələrinin təhlili - mənfəət və zərərlər, mənfəətin paylanması və istifadəsi, rentabelliğin təhlili;
7. bu vəsaitlərdən iqtisadi stimullaşdırılması və onun istifadəsinin təhlili;
8. Maliyyə vəziyyətinin, maliyyə sabitliyinin və maliyyə sabitliyinin təhlili.

Beləcə, subyektlərin iqtisadi-maliyyə-kommersiya fəaliyyəti müddətində daxili ehtiyat mənbəbrinin təsbiti, iş planları, sifarişlərin, öhdəliklərin yerinə yetirilməsi və onunla əlaqədar maliyyə nəticələrinin obyektivcəsinə qiymətləndirmək məqsədiylə onların təsərrüfat fəaliyyətinin tam, hərtərəfli, qarşılıqlı əlaqəli olaraq iş üsullarının məcmusu ferma funksionallığı təhtilinin üsulunu yaradır. İqtisadi təhlildə istifadə olunan ən ümumi metodlar aşağıdakılardır:

1. müqayisə metodu;
2. Orta əsr üsulu;
3. Dəyişən kitab metodu;
4. İndeks metodu;

5. Core deplasman üsulu;
6. qruplaşdırma üsulu;
7. Balans birləşməsi metodu;

İqtisadi təhlildə bir çox fərqli üsul istifadə olunur. Bu üsullar iki növə bölünə bilər: birinci şərti üsullar; ikinci, iqtisadi-riyazi üsullar. Ənənəvi üsullar - müqayisə (qrafika, balans, orta və nisbi metrikələr, analitik uyğunlaşma), müəyyənləşdirilmiş Amillə təhlili (zəncir əvəzi, indeks metodu, mütləq fərq, nisbi fərq, integral, mütənasib dağılış) və s. aiddir.

İqtisadi-riyazi üsulların riyazi üsulları, riyazi analizin klassik metodu, riyazi proqramlaşdırma üsulu, iqtisadi kibernetika, evristik metod və s. Bu metodların tətbiq edilməsi və konkret iqtisadi proseslərin və hadisələrin təhlilində necə tətbiq olunduqları çox vacibdir. Müqayisə üsulu. Bu üsul iqtisadi təhlildə proses və hadisələri bilmək üçün bir çox addımlarda tətbiq olunur. Ənənəvi müqayisəli analiz üsulunu nəzərdən keçirin. Müqayisə elmi metoddur. Bunu yerinə yetirmək üçün, mülki bilinən (öyrənilmiş) hadisə, qabaqcadan etmə, proses, əsasən, kölgələr tərəfindən tanınır.

Müqayisə vasitəsi ilə ümumi və konkret iqtisadi proseslərin inkişafının müntəzəmliyi öyrənilir və əslində təsərrüfat fəaliyyətinin aşağıdakı vəziyyətləri müqayisə edilir:

- iş planının səviyyəsini tətbiq etmək üçün plan və faktiki göstəricilər;
- keçən ilin faktiki məlumatları kimi iqtisadi proseslərin inkişaf meylini müəyyən etmək üçün cari ilin faktiki icrası; pul qazanc və ehtiyatlara qənaət edə biləcək texnologiyaları həyata keçirmək üçün faktiki göstəricilərin normativ nümayiş etdirilməsi;
- təhlil edilmiş müəssisələrin icrasında aparıcı müəssisələrin göstəriciləri;
- müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi-riyazi modeli ilə təhlil edilmişdir;
- ən uyğun variant seçmək üçün idarəetmə qərarlarının variantları ilə.

Müqayisə üsulu çox köhnə tarixə malikdir, ən çox yayılmışdır, hətta belə elmlərlərdə yalnız iqtisadiyyatda istifadə olunan bir üsuldur. Lakin, benchmark

metodundan istifadə edərkən bir sıra şərtlərə riayət edilməlidir. Bu şəraitdə düzgün nəticələr əldə etmək qeyri-mümkündür. Bu şərtlərə əsasən, o daxildir:

- strukturun həcmi, dəyəri, keyfiyyəti, vahidliyi;
- müqayisə üçün nəzərdə tutulan göstəricilərin və prosesin əhatə etdiyi müddətin əhatə dairəsi;
- zavodun istehsal istiqaməti, iqtisadi, texniki, təbii, iqlim və s. şəraitin nəzərdən keçirilməsi;
- müəyyən edilmiş göstəricilərin və məzmunun hesablanmasında eyni metodologiyadan istifadə.

Məlum olduğu kimi, xərcləri istehsala salmaqla, məhsulun istehsalına, iş həcmnin səviyyəsinə və yerinə yetirilən xidmətlərə əhəmiyyətli rol oynayır. Müqayisə metodunun köməyi ilə öyrənilən göstəriciləri seçərkən onları müqayisə etməmək ehtimalını müəyyənləşdirməlisiniz. Bölməyə gəlməmiş ekranı istifadə etmək lazımdırsa, ilk növbədə, hesablamaları hecadan çəkərək etmək lazımdır.

Yəni, tədqiqat üçün istifadə edilən bütün biznes plan, mövcud mühasibat, hesabat və tənzimləyici göstəricilər əvvəlcə formalaşdırılmalı və müqayisə olunmalıdır. Məsələn, ümumi məhsulun xərclərini təhlil etmək üçün faktiki istehsal olunan məhsullar iş planının dəyəri ilə hesablana bilər. Sonra, ümumi məhsulun maya dəyərini iş planının dəyəri ilə müqayisə edərək, iş planından dəyişiklik xərclə müəyyənləşdirilir.

İqtisadi - riyazi üsullar. Elmi-texniki inkişafın müasir inkişaf tempi riyaziyyatın iqtisadiyyata tətbiqini genişləndirdiyi kimi, az qala, iqtisadi analiz bütün üsulları və növləri üzərində edilən araşdırmalar riyazi üsullara görə. Riyazi üsullardan geniş istifadə olunması iqtisadi analiz təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətidir. Onun həyata keçirilməsi müəssisə və ayrı-ayrı bölmələrinin fəaliyyətinin analizi faydalılığını yüksəldir. Bu analiz apanlma müddətinin çoxluq edilməsi, təsərrüfat fəaliyyətlərinin nəticəsinə təsir edən amillərin daha tam əhatə olunması, təxminən, və ya təxmini hesablamalar dəqiq hesablamalarla dəyişdirilməsi, praktik olaraq elmi və ya analiz ənənəvi üsullar ilə yerinə yetirilməsi mümkün olmayan yeni çox tərəfli məsələlərin təşkili və. həll hesabı

alınır. Müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin iqtisadi təhlilində riyazi metodların tətbiq olunması aşağıdakıları tələb edir:

1. Müəssisənin iqtisadiyyatının öyrənilməsinə sistemli yanaşılmasını, müəssisənin fəaliyyətinin müxtəlif tərəfləri arasında mövcud olan bütün qarşılıqlı olaqələrin uçotunu, bu şərtlər altında analiz özü kibernetik mənada sistem elementini alır;

2. İqtisadi analiz köməyiylə həll edilən, iqtisadi proses və hadisələrin miqdar xarakteristikasını əks etdirən iqtisadi-riyazi modellər kompleksinin işlənilməsinə;

3. Əmək Nazirliyinin iqtisadi informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi;

4. İqtisadi analiz edilməsi məqsədilə iqtisadi məlumatların saxlanması, işlənməsi və çatdırılmasını həyata keçirən texniki materialların (EHM) varlığını;

5. təhlilçilər, iqtisadçılar, iqtisadi-riyazi modelləşdirmə mütəxəssisləri, hesablayıcı-riyaziyyatçılar, proqramlaşdırıcı operatorlar və s.-dən ibarət olan xüsusi analitiklər kollektiv təşkilini və s.

İqtisadi analiz geniş mənada yalnız stoxastik Amilli təhlil sında deyil, həm də hər şeydən əvvəl Amilli analiz. Amilin analizində tədqiqat obyektləri kimi istifadə olunan iqtisadi göstəricilərə nəticə göstəriciləri deyilir. Nəticə göstəriciləri kimi mövzuda iştirak edən göstəricilər, yəni onun hərəkətini təyin göstəricilər faktorlar göstəriciləri deyilir. Əvvəlcə iqtisadi təhlillə Amilli təhlil edir. Amilli iqtisadi analiz dedikdə ilkin faktorlar sistemindən yavaş-yavaş son faktorlar sistemə keçilməsi, nəticə göstəricilərinin dəyişməsinə təsir göstərən Kəmiyyət ölçülən, birbaşa faktorların tam komplektinin açılması kimi anlaşılr. Birbaşa Amilli təhlil sırayla aşağıdakı hissələrə ayrılır:

- determinləşdirilmiş Amilli analiz;
- Mülki Amilli təhlili (sintez);
- stoxastik analiz;
- bir addım sınaq; zəncirli yerdəyişmə təhlili;
- Statistika məkanının Amilli təhlili;
- dinamik təhlil;
- məkanın Amilli təhlili;

- müvəqqəti təhlil;
- cari iqtisadi analiz;
- operativ təhlil;
- perspektiv iqtisadi təhlil;

Birbaşa Amilli təhlil zamanı nəticə göstəricilərinin və ya proseslərin dəyişməsinə təsir göstərən ayrı-ayrı faktorlar təsbit nəticə göstəriciləri və müəyyən faktorlar komplekləri arasında determinləşdirilmiş (funksional) və ya stoxastik asılılıq formaları təyin edilir və nəhayət iqtisadi nəticə göstəricilərinin dəyişməsində ayrı-ayrı faktorların rolu aydınlaşdırılır.

Ümumi qayda olaraq, göstəricilər arasındakı əlaqələr asılılıq və stoxastik Amilli bir-birindən ayrı-ayrı testlər ilə müəyyən edilir. Qeyri-müəyyən təsadüfi nəticə simptomunun təbiətinin amillərinin simptomu mahiyyətə tam uyğunluğu olduğunu başa düşülür. Stoksastik əlaqələrin bir çox əlamətlərinin mövcudluğunun hər bir simptomunun vacibliyi. Buna görə iqtisadi analiz metodları və qaydaları müəyyən edilmiş Amilli təhlili metoduna və Amilli analizinin stoksastik metoduna bölünür. Amiloid analiz üsulu ilə amillər və nəticə göstəriciləri arasındakı əlaqələr üniформalara görə aşağıdakı kimi toplanı bilər. Amillinin təhlili metodu Amili təhlili üsulunu və Amilli analizinin stoksastik metodunu özündə birləşdirir:

- Zərif dəyişdirmə prosedurunun təyin edilməsi;
- mütləq və nisbi fərq metodu;
- yerləşdirilə bilməyən xarabalıqların xarabalıqları;
- son fərqi müəyyənləşdirmək;
- loqarifm;
- integral, indeks və iş yeri metodu.
- Stoxastik Amilli təhlili proseduru - korrelyasiya;
- dispersiyon;
- çox ölçülü
- Amilli təhlili və klaster təhlili aiddir.

Müxtəlif qruplar üçün yalnız metodların siyahısı bütün olduqca mürəkkəb bir riyazi aparatın tətbiqi tələb edir. Analitik üsullar alətin mürəkkəbliyindən asılı olaraq adi riyazi və riyazi üsullara bölünür. Adi riyazi üsullar ehtiyatlar üçün tələb olunur, istehsalda istehsal olunur, iş planının hazırlanmasında istifadə olunur, balans hazırlanır, balans hesablamaları və s. hesablamada hesablanır. Klassik yüksək riyazi metoddan müstəqil təminat onun riyazi statistik və riyazi üsullardan ayrı istifadə etməsinə və tədqiqatlarda əlavə istifadə olunmasına gətirib çıxaracaqdır. Buna görə fərqli birləşmə və inteqralizasiya ilə amplituda təhlili vasitəsilə bir çox iqtisadi göstəricilərin səviyyəsinin dəyişməsinə həyata keçirmək mümkündür.

2.2. Dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili

Dövlət maliyyə nəzarəti ilə əlaqəli olduğu üçün hökumət təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət sistemidir. Yuxarıda göstəriləni kimi, dövlət maliyyə nəzarəti orqanları dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına uyğun olaraq təsnif edilir. Cavabımızda maliyyə auditini həyata keçirən dövlət strukturları aşağıdakılardır:

- Kompensasiya otağı,
- Dövlətin İcra Aparatının Dövlət Nəzarət Xidməti,
- Milli Təhsil Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi,
- Dövlət Gömrük Komitəsi,
- Mərkəzi Bank. Maliyyə nəzarəti növlərini idarə edən orqanlara izah etmək istədim.

Birincisi, Hesablama Assambleyasının keçdiyi nəzarət növlərini aydınlaşdırın. Azərbaycan Respublikasının Büdcə Təftişi Azərbaycan Respublikası Konqresinə əsasən qurulmuş və ölkənin mərkəzi büdcəsinə nəzarət edəcək və bu məsələ ilə bağlı Milli Məclisə məlumat verən büdcə nəzarəti orqanıdır. Hesablama otağı, fəaliyyətini, daimi komissiyanın tələb və təkliflərini nəzərə alaraq, ölkə prezidenti, Milli Məclis və Milli Məclisin biznes planı əsasında həyata keçirir. Məclis dövlət büdcəsinə aid vəzifələrini yerinə yetirərkən, bütün

müəssisələr tənzimlənmədən asılı olmayaraq təşkilatlardan məlumat almaq hüququna malikdirlər (Novruzov V.T. , 2011).

Bundan əlavə, Milli Məclis və Milli Məclis daimi komissiyaların sorguları əsasında büdcə yoxlamaları həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Daxil etdikdən sonra Hesab Otaq üç gün ərzində sorguya baxır və onun həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edir. Ölkənin büdcəsinin gəlir və xərclərini müqayisə etmək üçün müəssisələrdə və sahələrdə yoxlama aparmaq olar.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının 2016-ci il üçün iş planına uyğun şəkildə bir dizi nəzarət tədbirləri başlanmışdır ki, bu da dövlət büdcəsi və büdcədənəknar dövlət fondlarının vəsaitləri üzrə ümumi 77 (analitik analiz-12 və yoxlama analizi-65), Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsi üzərində isə ümumi 19 (analitik analiz-10 və audit təhlili-9). Həm dövlət büdcəsi, həm də auditoriya fondlarında aparılacaq nəzarət tədbirlərinin analitik təhlili onlardan ikisi idi. Ayrıca 2016 ili üçün edilən nəzarət yoxlama tədbirləri üzrə nəticələr qəbul edilmiş, bu nəticələr ümumi olaraq büdcə gəlirləri üzrə 2 analitik analiz olmaqla ümumi 8, dövlətin zəmanəti ilə alınmış kreditlər üçün alınan vəsaitlər üzrə ümumi olaraq 2, dövlət büdcədənəknar vəsaitlərin vəsaitləri ilə əlaqədar isə ümumi olaraq 4 yoxlama sırasına əsaslanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir audit yalnız dövlət büdcəsi materiallarından ibarət deyil, həm də dövlət fondunun materiallarının yoxlanılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti hesablama otağı kimi büdcə auditini həyata keçirən dövlət qurumudur. Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidmətinin səlahiyyətləri çərçivəsində ölkənin büdcə materiallarının satın alınması və istifadəsi üzrə dövlət maliyyə auditinin həyata keçirilməsi məqsədilə onun nəzarəti həyata keçirilir; Maliyyə Nazirliyinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müvafiq inzibati səhvlər barədə məsələlərə baxaraq, nəzarət tədbirləri ilə onları aradan qaldırmaqla qanun pozuntularını təhlil etmək üçün təkliflər planını hazırlamaq və s.

Maliyyə Nazirliyi 2009-cu ilin fevral ayında tövsiyə olunan doqquzuncu ölkə rəhbərliyi üçün qəbul edilmiş fərmanla təsdiq edilmiş Fərmana əsasən

fəaliyyət göstərir. Dövlətin siyasətini ölkənin mühüm iqtisadi sahələrində (maliyyə, büdcə, vergi) hazırlayır və müvafiq dövlət qurumlarının və digər qurumların iştirakı ilə həyata keçirir. Maliyyə nəzarət sahəsində vacib yer son illər vergi nəzarətini artırır. Dövlət bir sıra müxtəlif yollarla vergi nəzarətini aparır. Dünya təcrübəsində vergi nəzarətinin aşağıdakı formaları mövcuddur (Грязнова А.Г., Маркина Е.В., 2012).

- çekləri və hesabatları yoxlamaq;
- Vergi başqaları ilə soruşdu;
- pul qazanmaq üçün sərf olunan bölgələrə baxır;
- Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən digər formalar.

Vergi Məcəlləsinə əsasən vergi yoxlaması vergi orqanları tərəfindən verginin tam və vaxtında yığılmasını təmin etmək üçün həyata keçirilir; vergi ödəyicilərinin və vergiyə cəlb edilən maddələrin hesabatını vergi qanunvericiliyinə vahid nəzarət bloku şəklində verə bilər. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin vergi yoxlaması aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:

Birincisi, vergi ödəyicilərinin uçot tərzinə baxaq. Biz artıq qeyd etmişdik ki, vergi uçotunu dayandırmayan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar qanunvericiliyin normalarını pozurlar. Vergi ödəyicilərinin sayını müəyyənləşdirmək üçün vergi uçotunun dayandırılması vacibdir. Vergi ödəyicisinin mühasibat uçotu məlumatları vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarət etmək vacibdir. Vergi mühasibat uçotu məlumatları vergi ödəyicisinin iqtisadi fəaliyyəti, vergi ödəmə üsulu, faktiki ünvan kimi vergi orqanlarında vergi qaçırma və ya vergi qanunvericiliyinə riayət etmənin olub-olmadığı barədə məlumat verir.

Büdcə daxilolmalarının vergi yığımlarını və bu məsələdə vergi ödəyicilərinin uçot məlumatlarının əhəmiyyətini araşdırmaq başqa bir məsələdir. Vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərini müəyyən etmək üçün fəaliyyəti vacibdir. Vergi ödəyicilərinin öhdəlikləri həmçinin vergilər daxil olmaqla büdcəyə daxil edilir, bu, yaxınlığın həcmi təmin edir. Vergi ödəyicilərinin uçotunun Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

tərəfindən həyata keçirilir. Bütün vergi ödəyiciləri haqqında məlumat vahid dövlət reyestrində tapılmışdır. Diqqətə yeni duran, mühasibat olan, mühasibat ləğv olunan, mühasibat məlumatlarında dəyişiklik edilən bütün mükəlləflərin, fiziki və ya hüquqi olursa olsun dövlət qeydiyyatı haqqında ətraflı məlumatları tək dövlət rəisinin əks olunur (B. K. Сусин, В. П. Шегурова, О. В. Шибилева. , 2010).

Vergi nəzarətinin digər forması yoxlamalar aparmaqdır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, vergi nəzarəti aparmaq üçün aparılan yoxlamalar iki növ yoxlanılır: növbəti və qeyri-adi mobil vergi yoxlamaları. Yığıncaq qaydalarına əsasən, bu növ nəzarət növləri fərqlidir. Vergi ödəyicisinin vergi orqanlarında vergi bazasında olan vergi ödəyicisinin ünvanı olmadan həyata keçirildiyi yoxlamada Kameral audit. Son bir neçə ildə sürətlə inkişaf edən vergi sisteminin elektriklişdirilməsi bu sahədə ən böyük köməkdir. Çünki elektron şüşə vasitəsilə vergi orqanları vergi ödəyicilərinin qarşılıqlı əlaqələri haqqında bütün məlumatları əldə edə bilirlər. Bu məlumatlara əsasən vergi ödəyicilərinin vergi işlərini də nəzarət edirlər. Vergi ödəyicisi fəaliyyəti vergi orqanlarına vergi hesabatlarına daxil edilir. Vergi orqanlarını məlumatların vergi bazasında olan məlumatlara uyğun olaraq bu hesabat formasında yoxlayın.

Qeyd edək ki, vergi orqanları Kameral nəzarət hesabatından 30 gün ərzində çıxış edə bilirlər. Bu prosesdən sonra bu hesabatı necə təqdim etməyi bilmirlər. Müvafiq olmadıqda, vergi ödəyicisi poçt və ya elektron poçt vasitəsi ilə hər hansı bir uyğunsuzluq barədə məlumatlandırılmalıdır. Bu uyğunsuzluğun aradan qaldırılması üçün vergi ödənişi tələb olunur. Vergi ödəyicisi 5 iş günü ərzində vergi orqanlarına düzəliş edilmiş məlumatları təqdim etməlidir və ya izahat məktubu yazmalı və uyğunsuzluğu aydınlaşdırmalıdır. Vergi ödəyicisinin vergi orqanlarının vergi bazasına heç bir məlumat təqdim etməməsi və vergiyə uyğun olmayan uyğunsuzluq hesabatını tətbiq etmək hüququ verilməsi üçün heç bir səlahiyyətləri yoxdur. Lakin, əgər vergi ödəyicisi bu razı deyilsə, o, kameral hesablama üzrə qərar barədə şikayət etmək hüququna malikdir.

Bəzən vergi ödəyicisi təqdim etdiyi məlumatlar kifayət qədər deyilsə, bu mövzuda vergi döşəməsində də uyğun məlumat açığa təqdimdə vergi orqanlarının

xronometraj metodu ilə yoxlama etmək hüququna malikdir. Xronometraj metodu yoxlama ümumiyyətlə vergi qaytarılması əldə etdiyi gəlirlərlə əlaqədar vergi orqanlarında qeyri dəqiq məlumatlar olduğunda edilir. Bu, vergi ödəyicisi dövryyəsidəki otuz faizdən çox azalma olması halında, dövrən məbləğinin mükəlləfin iqtisadi göstəriciləri ilə uyğunsuzluq vəziyyətində vergi ödəyicinin gəlir əldə etdiyi obyektlərə on beş iş günündən çox olmayan bir müddət üçün vergi orqanları tərəfindən araşdırma aparılır. Bunun nəticəsində vergi ödəyicisi satış həcmi ya da etdiyi iş, göstərdiyi xidmətin həcmi müəyyənləşdirilir (Н.Д.Бровкина , 2007, s. 26).

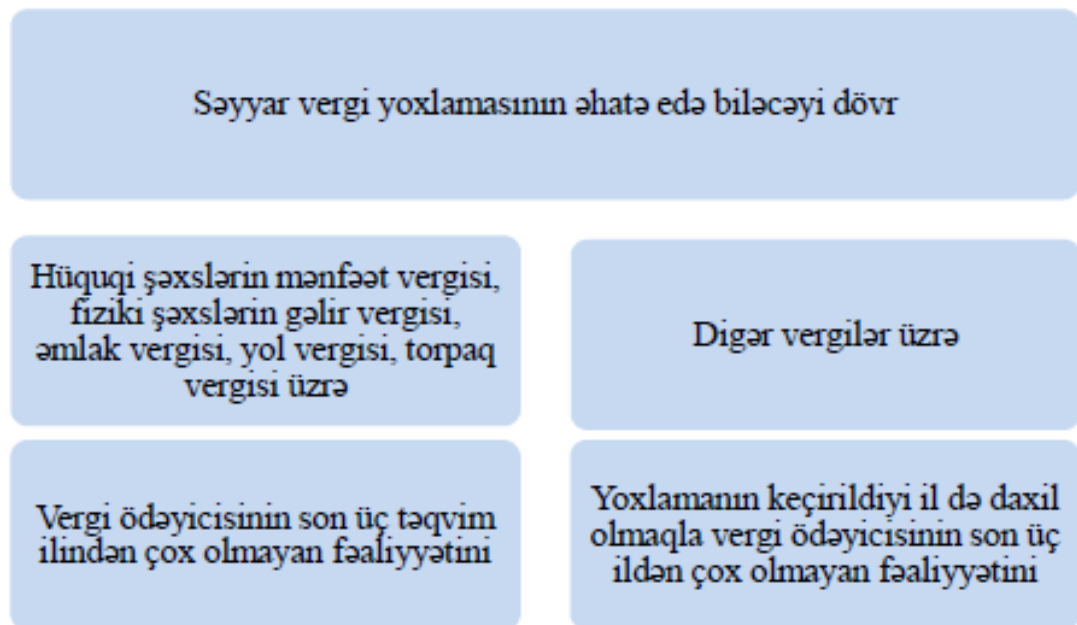
Vergi orqanları tərəfindən aparılan digər yoxlama növləri növbəti və müstəsna mobil vergi yoxlamalarıdır. Sonrakı səyyar vergi yoxlaması ildə bir dəfədən çox olmamaq şərti ilə 15 gün əvvəl vergi ödəyicisinə göndərilən vergi orqanının qərarına görə həyata keçirilir. Fövqəladə mobil vergi yoxlamaları aşağıdakı halları aydınlaşdırmaq üçün vergi ödəyicisinin göndərişi tərəfindən həyata keçirilə bilər. Vergi ödəyicindən vergi orqanı tərəfindən zəruri məlumat xəbərdarlıq edildikdən sonra belə göndərilmədikdə, vergi ödəyicisi tərəfindən büdcəyə ödədiyi artıq məbləğlərin geri qaytarılmasına dair ərizə təqdim edəndə, mükəlləfin vergitutma obyektin gizləmə mövzusunda vergi orqanına əsaslı, qaynağı bilinən məlumat girdiyində və sair. Mobil vergi auditinə görə vergi ödəyicisi üç təqvim ilindən çox olmamalıdır.

Səyyar vergi yoxlaması vergi orqanları tərəfindən edilən ən ətraflı, detallı vergi yoxlama formasıdır. Bu yoxlama zamanı vergi orqanları əlaqədar rəhbərlik hakimiyyətinin təsdiq edilmiş qərarı inventrizasiya apara bilər, vergi ödəyicisi təsislərinə araşdırma edə bilər, yoxlama üçün zəruri olan sənədləri Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan şəkildə tələb edə bilər, nümunə kimi şeylər ala bilər, ixtisas məqsədiylə mütəxəssis dəvət edə bilər, vergi yoxlamasına köməkçi olmaq məqsədiylə mütəxəssis çağırır, hətta müşahidəçi və tərcüməçi dəvət edə bilər (Грязновой А.Г., Маркиной Е.В. , 2012, s. 49).

Vergi orqanları səyyar vergi yoxlamasını otuz gündən çox olmamaq şərtiylə, bəzi hallarda doxsan gündən çox olmayan müddətdə aparmalıdırlar. Bundan əlavə,

vergi yoxlaması iş günləri və iş saatları ilə edilə bilər. Səyyar vergi yoxlamasının qaydaları, tələbləri, keçirə biləcəyi yoxlamaları əhatəsi və bütün digər məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 36-49-cu maddələrində geniş izah edildi.

Şəkil 1. Səyyar vergi yoxlamasının əhatə edə biləcəyi dövr.

Mənbə: Грязновой А.Г., Маркиной Е.В. , 2012,

Vergi orqanlarının nəzarətinin digər formaları əməliyyat nəzarətidir. Hərəkətçi vergi auditinin adı, dövlət vergi auditinin gözəl məsələləri üzrə əməliyyat müdaxiləsinə ehtiyacdır. Əmək münasibətlərinin qorunması üçün əmək müqavilələrinin edilməsini "şərəf nişanı" almayan vergi ödəyicilərini ortaya çıxarılmasına, nağdsız hesablaşmalar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunun qaydalarına riayət olunmasına, əhali ilə edilən pul hesablaşmalarının aparılmasına işdə operativ vergi nəzarəti ilə idarə edilir (Грязнова А.Г., Маркина Е.В. , 2012, s 57).

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 50-ci maddəsində operativ vergi nəzarətinin edilməsi üçün dörd ana ifadə edilmişdir:

-Vergi orqanları tərəfindən səyyar vergi nəzarəti keçirilən zaman gerçəklər təsbit edildiyində,

-Vergi orqanları tərəfindən dəlili olan, əsaslı, qaynağı müəyyən məlumatlar əldə edildikdə,

-Vergi hüququnun pozulması hallarının aradan qaldırılmasına görə vergi orqanlarının tələbləri vergi ödəyiciləri tərəfindən yerinə yetirilmədikdə,

-səyyar vergi nəzarəti zamanı aşkar edilən gerçək və hüquqi şəxslər tərəfindən ciddi qanun pozuntusu halları haqqında kifayət qədər əsaslı məlumatı olduqda.

Digər maliyyə nəzarəti həyata keçirən Dövlət Gömrük Komitəsi. Dövlət Gömrük Komitəsi gömrük qanunvericiliyinin tələblərini qoruyan dövlət orqanıdır. Ancaq gömrük vergiləri, gömrüklə bağlı digər ödənişlər dövlət büdcəsinə ödənildiyindən Dövlət Gömrük Komitəsi maliyyə nəzarəti orqan olaraq qəbul edilir. Bunun səbəbi gömrük ödənişlərinin metafora ödənilməsini birbaşa nəzarət edir (cədvəl 1). Dövlət Gömrük Komitəsi iqtisadi və milli təhlükəsizliyin qorunmasını təmin edən dövlət orqanı olub ölkədə edilən bütün gömrük əməliyyatlarına nəzarət edir.

Maliyyə nəzarət orqanlarından biri mərkəzi bankdır. Dövlətin pul və xüsusi siyasətlərini müəyyənləşdirən və həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı pul dövriyyəsinə əhatə edir. Valyuta məzənnəsinin mənfi dərəcəsi ilə dövlət büdcəsinə ciddi zərər verə bilər. Bu səbəbdən Mərkəzi Bankın manat və valyuta arasındakı balansını saxlamaq və idarə etmək üçün mərkəzi funksiyası (Novruzov V.T. , 2011).

Nəticədə, maliyyə auditinin aparıldığı orqanlara əsasən, üç növ maliyyə auditinin qruplaşdırılmasını qeyd etmək istədim:

- Tenderə nəzarət;
- Vergi audit;
- Valyuta, valyuta nəzarəti.

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Gəlirlər-cəmi	11403,0	15700,7	17281,5	19496,3	18400,6	17498,0	17505,7	16516,7
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590,2	715,7	813,0	859,7	980,3	982,5	1145,7	1040,3
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1429,9	2134,0	2252,0	2374,8	2302,7	2211,1	1983,2	2285,9
Torpaq vergisi	35,3	35,3	30,6	33,1	35,4	48,7	50,3	50,4
Əmlak vergisi	101,8	103,9	105,1	125,1	141,3	148,2	174,7	178,6
Əlavə dəyər vergisi	2082,5	2222,7	2366,9	2710,0	3119,6	3454,7	3623,5	3668,6
Aksiz vergisi	514,9	480,2	531,5	593,3	797,3	647,8	625,1	612,6
Mədən vergisi	130,1	129,8	125,8	121,5	116,2	116,1	110,3	111,1
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	291,8	433,1	592,5	675,2	684,7	934,5	861,2	903,0
Digər vergilər	90,3	140,6	157,6	161,5	192,7	247,7	457,0	505,7
Sair daxilolmalar	6136,2	9305,4	10306,5	11842,1	10030,4	8706,7	8474,7	7160,5
Xərclər-cəmi	11765,9	15397,5	17416,5	19143,5	18709,0	17784,5	17751,3	17594,5
İqtisadiyyata	4889,9	6803,2	6960,7	8207,5	7598,7	6408,8	4124,0	4394,3
Təhsil	1180,8	1268,5	1453,2	1437,7	1553,9	1605,1	1754,4	1742,8
Səhiyyə	429,2	493,4	609,4	618,9	665,3	708,2	702,5	704,7
Sosial müdafiə və sosial təminat	1123,0	1495,4	1769,5	1750,3	1971,2	1857,2	2645,2	2350,2
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalar a aid edilməyən sahədə fəaliyyət	168,4	189,9	240,8	274,9	294,0	272,4	687,4	253,3
elmə	92,8	106,1	116,7	117,0	124,2	113,2	110,2	109,8
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq	668,5	710,3	929,2	1049,3	1103,6	1105,7	1117,1	1177,5
qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarət mə orqanlarının saxlanması	303,0	281,9	342,3	349,3	449,7	430,9	470,1	552,2

Sair xərclər	2910,3	4048,8	4994,7	5338,6	4948,4	5283,0	6140,4	6309,7
--------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Mənbə: Azərbaycan Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 Fevral 2016-ci il tarixli, 760 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq, qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları (bank, bank olmayan kredit təşkilatları və poçt rabitəsinin operatoru) və ödəmə sistemləri fəaliyyətlərinin lisenziya, təşkil edilməsi və nəzarəti, həmçinin bu sahələrdə nəzarət sisteminin Şəffaflıq və çevikliyin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarının nəzarət otağı ictimai hüquqi şəxs kimi yaradılıb. Maliyyə bazarların Nəzarət Palatası maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təmin edilməsi, həmçinin kredit, investorların və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması imkanı verən ilk publik hüquqi şəxs statuslu təşkilatdır.

Dünya iqtisadiyyatının bir parçası olan ölkəmizin qlobal iqtisadi arenada yaşanan inkişafə elastik reaksiya verməsi Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında maliyyə sektorunun dayanıqlığını təmin etmək və bu sahədə idarələrini gücləndirmək kimi vəzifələr qoymuşdur. Ölkənin qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondu, bank və sığorta fəaliyyəti sahələrinin yanında, ödəniş sistemlərinin çevikliyinin və şəffaflığının təmin edilməsi, eyni zamanda bu sahələrdə tənzimləmə və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi bu vəzifələrin bir hissəsidir.

Mənzillərin bir hissəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının qanunları, bu Əsasnamə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin digər sərəncamları, onun sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və sərəncamları və digər normativ hüquqi aktlar nəzərdə tutulur. Dairə, vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını istifadə edərkən dövlət və yerli idarəetmə orqanları ilə, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə, digər fiziki və hüquqi şəxslərlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir.

Dairə dövlətə və (və ya) ictimai əhəmiyyətli fəaliyyətdədir. Mənzil sahibkarlıq fəaliyyəti ola bilməz. Şöbənin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan material (gəlir) onun fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Dairənin müstəqil balansı, varlıqları, xəzinə və bank hesabları, öz adı həkk möhür, uyğun ştampları və blankları vardır. Qanuna uyğun olaraq, Dairə qiymətləri bağlamaq, öz adına əmlak və qeyri əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək hüququna, həmçinin vəzifələri vardır. Palata məhkəmədə iddiaçı və ya şübhəli kimi çıxış edə bilər.

Dairənin fəaliyyətinin məqsədi maliyyə bazarları sahəsinin lisenziyalaşdırılmasını, təşkil edilməsini və bu sahəyə nəzarəti həyata keçirmək, Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarlarının fəaliyyətini və dayanıqlığını təmin etmək, kredit, sigortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər istehlakçıların hüquqlarını qorumaqdır. Dairə, bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyəti həyata keçirərkən maliyyə bazarların təşkil edilməsi sahəsində qabaqcıl beynəlxalq qanun və standartları təməl alır.

2.3 Büdcə vəsaitlərinin səmərəli istifadə olunması prosesində nəzarət sisteminin qurulması

Dövlət büdcəsi xərcləri - Dövlətin pul fondlarının bölgüsü və məqsədli, sahəvi və ərazi nəzərdə tutulan istifadəsi ilə əlaqədar olaraq ortaya çıxan iqtisadi münasibətlərdir. Dövlət büdcəsi xərcləri - dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının ictimai ehtiyacları təmin etmək və ya iqtisadi və ictimai həyata müdaxilə etmək məqsədiylə müəyyən üsullar istifadə edərək reallaşdırdıqları xərc. Büdcə xərcləri - Dövlətin funksiyaları və funksiyalarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı xərclər. Xərclərin hər bir elementi keyfiyyət və miqdar baxımından keyfiyyətə uyğun ola bilər. Keyfiyyət xüsusiyyətləri hər bir xərc növünün iqtisadi təbiətini və ictimai təyin, kəmiyyət xüsusiyyətləri isə onun həcmi müəyyən etməyə imkan verir (Н.Д.Бровкина, 2007).

Maliyyə kateqoriyasının bir parçası olaraq dövlət büdcəsi xərcləri xərclərin ümumi xüsusiyyəti olan bölüşdürücü xarakterini, yəni büdcə fondlarının istifadəsi

ilə əlaqədar olan pulun hərəkətini ifadə etməklə dövlət tərəfindən tənzimlənir. Bunun yanında büdcə xərcləri xərcin ümumi bir parçası olan dağılam əlaqələri elə bir hissəsini meydana gətirən bu, yalnız dövlətin mərkəzi nağd fonunun istifadəsi və maddi daxil olmayan duran istehsal sferasındakı əlaqədar nağd fondlarının yaradılması ilə əlaqədardır. Həmin dağılam müasibətlərinin maddi təcəssümü isə istehsalın müxtəlif sahələrinin inkişaf fondlarının, əhalinin maddi və ictimai-mədəni tələbatının və digər ümumdövlət ehtiyaclarını qarşılayacaq yönəldilən vəsaitin hərəkətidir.

Dövlət xərclərinin məbləğindən asılı olmayaraq, dövlət büdcəsi xərclərinin təsnifatı onların sosial təyinatlı yoxlanılmasına, istehsal sahələrinə və fəaliyyət növlərinə uyğun olaraq qruplaşdırılmasında onların rolunu ifadə edir. Dövlət büdcəsinin yenidən formalaşdırılmasının iki növü mövcuddur: idarəetmə əlamətləri və iqtisadi xarakterinə görə təsnifat. İdarəetmənin effektivliyinə görə təsnifatı deyilir.

İqtisadi mahiyyətinə görə təsnifləşdirməyə-iqtisadi istiqamətinə görə büdcə xərclərinin iqtisadiyyatı, ictimai-mədəni tədbirləri və s. maliyyələşdirmə aiddir. Azərbaycan Respublikasında son dövrlərdə həyata keçirilən iqtisadi və büdcə islahatları büdcə xərclərindən təsirli istifadəyə zəmin yaratsa da bununla birlikdə bu sahədə islahatların davam etdirilməsinə lüzum var. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin keçid dövrünün başa çatması ilə əlaqədar şərh də işdə büdcə xərclərindən təsirli istifadəyə yeni üsullar çərçivəsində yanaşma vacibdir.

Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq növbəti illərdə ümumi olaraq iqtisadiyyatın, xüsusilə bölgələrdə ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan orta illik inflyasiya tempini və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanılması, vergi dərəcələrinin optimal nöqtəyə təyin olunması, yeni iş yerlərinin yaradılmasının təşviq, gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanılması, xarici borcların səmərəli idarə siyasəti davam etdiriləcəkdir. Valyuta gəlirlərinin artırılması, inflyasiya risklərinin azaldılması, pul və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət xərclərinin artımının nəzarət altında tutulması və digər tədbirlər önümüzdəki illərdə də iqtisadi

siyasətin əsas problemləri olaraq qəbul edilir (Ekspert jurnalı Bakı- 2008 “Dövlət büdcəsinə nəzarət - Beynəlxalq təcrübə” səh.-79).

Azərbaycanda dövlət büdcəsi xərclərinin istifadəsi aşağıdakı kimidir:

1. Bu işdə məhdud büdcə maddi problem yoxdur. Vergi bazasından və iqtisadi inkişafdan çox ölkələr üçün unikal büdcə gəlirlərinin asılılığı burada virtual bir xarakter daşıyır. Yaxın müddətdə büdcə-iqtisadi inkişafdan asılılıq Neft Fondunun mövcudluğuna və bu fondan pulların köçürülməsinə görə müasir səviyyədən asılıdır.

2. Son illərdə keçmişin islahatlarının aparılmasında materialın idarəsi göstərilmişdir. Bu məsələdə siyasi iradəsini göstərəcək olan Prezident İlham Əliyev büdcə materiallarının ölkənin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq sərfəli keçirilməsini vacib hesab etdiyini bildirdi. Prosesin sürətləndirilməsi dövlət büdcəsinin maliyyə yükünün azalmasına gətirib çıxardı və məsuliyyət hissəsində balans yaratdı. Hazırda büdcə aktual iqtisadi alətlə birlikdə əsasən axtarış şəklindədir.

4.İctimai vəsaitin səmərəli idarəedilməsində və ümumi olaraq yaxşı rəhbərlikdə əhəmiyyətli meyar olan hesab mövcud səviyyəsi ildən ilə artmaqdadır. Məsuliyyət hər iki vəziyyətdə, həm dövlət maliyyə vəsaitinin idarəedilməsində, həm dövlət mülkiyyətinə aid şirkət və konsernlərdə təşkilati rəhbərliyin beynəlxalq standartlara cavab verməməsi ilə səciyyələnir. Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində maliyyə nəzarəti xüsusi əhəmiyyət edir.

Dövlət xərclərinin rəhbərliyi sisteminin tam fəaliyyətini təmin etmək üçün büdcəyə maliyyə idarəsinin dörd forması tələb olunur:

1.makroiqtisadi məhdudiyyətlərə uyğunluğu təmin etmək üçün Məcmuu xərcləri nəzarət;

Materialların bölüşdürülməsinin səmərəliliyi, siyasətin prioritetləşdirilməsinə uyğun olaraq

2.xərclər;

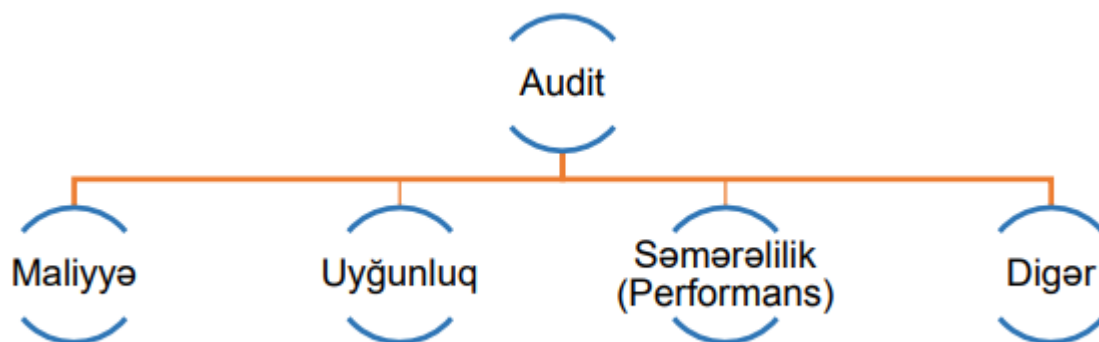
3. xidmətlərin fəaliyyətini göstərmək;

4. Prosedurun idarə olunmasının maliyyə xərclərini minimuma endirmək, büdcənin effektiv həyata keçirilməsi və kassa aparatının və öhdəliklərinin idarə edilməsi üçün effektiv metodların tətbiq edilməsi (Bağırov D.A, Həsənlı M.X. , 2011, s.45).

Bölgəyə ayrılan vəsaitlərin miqdarı, dövlətin maraqlarına uyğun olaraq daha çox sektoru inkişaf etdirmək üçün fərqlidir, ölkədə inkişafa nail olmaq üçün istehsal sahələrinə daha çox qaynaq ayırmaq lazımdır. Eyni zamanda, büdcə tərtibatçıları tərəfindən istifadə edilən məhsuldarlıq metodlarının istifadəsi çox mühüm bir islahat olaraq qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikasının büdcə nəzarəti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 92-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilir. Büdcə nəzarəti ilə bağlı Büdcə nəzarəti Milli Məclisə Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun hesabat verən Ali Audit orqanıdır.

Büdcə auditi fəaliyyətinin vaxtında, keyfiyyətli və səmərəli istifadəsini təmin etmək üçün xüsusilə kənar dövlət maliyyə nəzarəti üzrə illik iş planını hazırlayır və illik fəaliyyət planı əsasında fəaliyyətini həyata keçirir. Hesablama Assambleyasının illik iş planının hesablanması Məclis üzvlərinin tövsiyələri əsasında tərtib edilir. İş planında nəzərdə tutulan kənar dövlət maliyyə nəzarəti tədbirlərinin risk qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Assambleya Assambleyasının üzvlərini Büdcə Nəzarəti istək və tövsiyələri əsasında iş planına əlavə edə bilərsiniz. Azərbaycan Respublikası Qanununun 22, 23, 24, 25, 26 və 27-ci maddələrinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Nəzarət palatasının maliyyə nəzarətinin fəaliyyət strukturunu aşağıdakı şəkillərdə təhlil edə bilərsiniz:

Şəkil 2: Hesablama palatasının fəaliyyət prinsipi

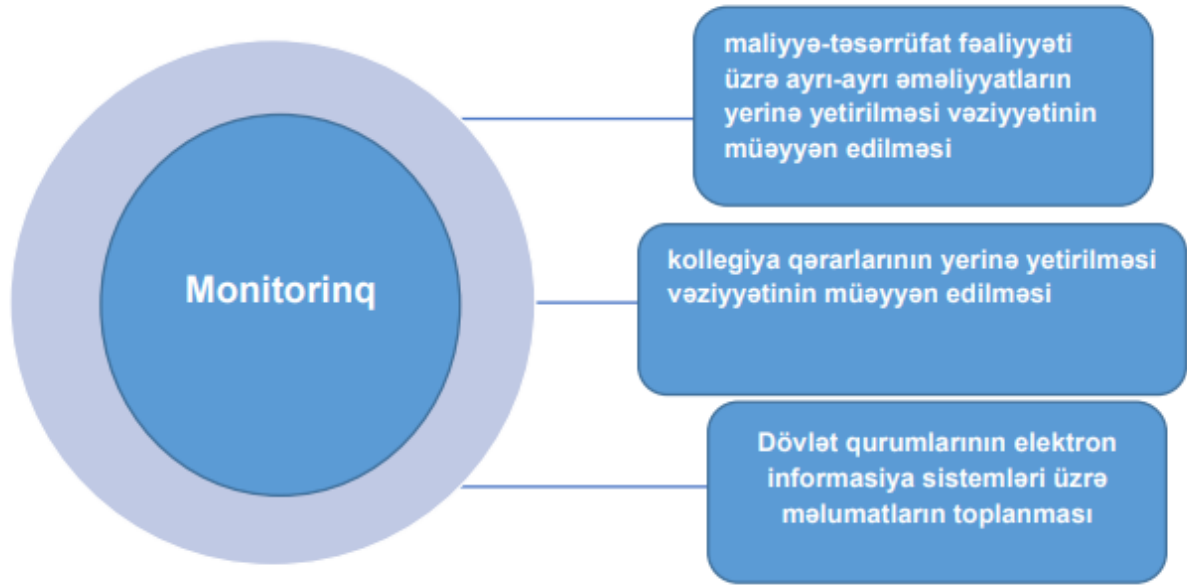
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası,
<http://sai.gov.az/upload/files/HESABAT%202018-FINAL.pdf>

Şəkil 3: Hesablama Palatasının analitik fəaliyyət istiqamətləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası,
<http://sai.gov.az/upload/files/HESABAT%202018-FINAL.pdf>

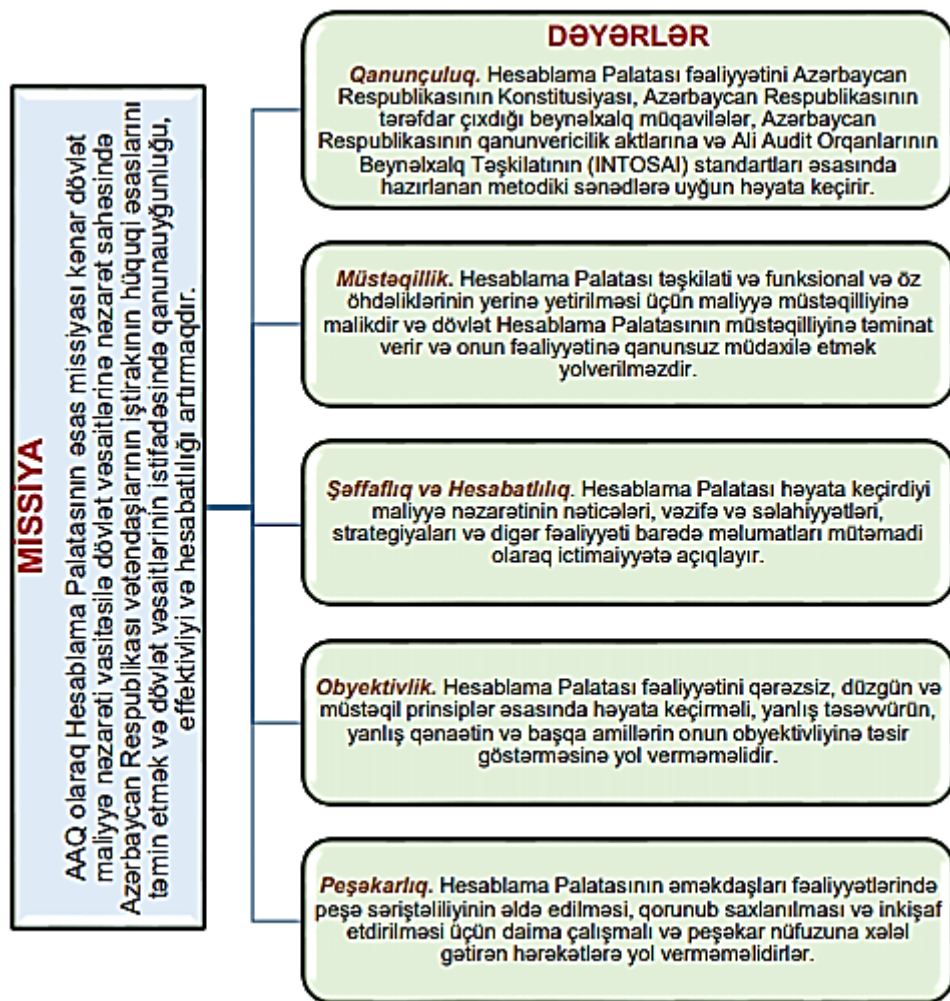
Şəkil 4: Hesablama Palatasının monitoring xüsusiyyətləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası,
<http://sai.gov.az/upload/files/HESABAT%202018-FINAL.pdf>

AAQ-lar, ölkədə və dünyada baş verən yenilikləri və inkişafı yaxından təqib etməli və fəaliyyətlərini daha səmərəli və müasir şəkildə qurmaq üçün dəyişən mühitə uyğun addımlar atmalıdır. Bu istiqamətdə AAQ-ların effektivliyinin elementlərindən biri potensialının gücləndirilməsi və onun effektivliyini artırmaq məqsədilə Strateji İnkişaf Planını (SİP) inkişaf etdirmək və həyata keçirməkdir. Hesabat ilində, 2018-2020-ci illər üzrə Hesablama Assambleyası üçün Strategik İnkişaf Planının məqsədi, dəyərləri, strateji məqsədləri (hədəfləri) və fəaliyyət sahələrini əks etdirən əsas sənəddir, təşkilatın uzunmüddətli inkişafı və inkişafını müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətli işlər aparılmışdır. . SİP-nin Məclis Assambleyasının missiyası və dəyərləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Şəkil 5: Hesablama Palatasının missiya və dəyərləri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası,
<http://sai.gov.az/upload/files/HESABAT%202018-FINAL.pdf>

2018-2020 illəri əhatə edən SİP 5 məqsəddən ibarət olaraq təşkil edilmiş və hər bir məqsəd üzrə alt məqsədlər təyin olunmuşdur. Hesabat dövründə hər hansı bir məqsəd üçün aşağıdakı işlər görülmüşdür: Bu Məqsəd üzrə hesabat ci ildə Hesablama Palatası tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının 2017-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə və dövlət büdcəsinin tətbiqi üzrə illik hesabatı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, "Azərbaycan Respublikası 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, "Azərbaycan Respublikasının 2019-cı il dövlət

büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının bəhservisi, "2019 büdcəsi ilə əlaqədar müvafiq idarəetmə orqanının sosial təminat və sosial müdafiəsi; Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi, "işsizliyə sığorta fondunun 2019-cı ilin büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi və Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının 2017-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabatı uyğun olaraq hazırlanaraq təsdiq edilmiş və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə, eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2017-ci il büdcəsinin tətbiqi və 2019-cı il büdcəsinin layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Müşahidə Şurasına təqdim edilmişdir. Bu istiqamətdə fəaliyyət daha da inkişaf etmişdir. Elə ki, Rəylərin hər bir hissəsi üzərində qiymətləndirmə zamanı beynəlxalq təcrübədə tətbiq olunan müqayisəli, dinamik, struktur, sahəvi, statik, ratio analiz, analogiyalar üzrə təhlillərdən, trend üsulu, məhsuldarlıq və korrelyasiya texnikaları istifadə edilmişdir. Rəylərdə həmçinin, ümumilikdə 132 təklif və tövsiyə təqdim edilmiş, 17 halda Hesablama Palatası tərəfindən keçirilmiş nəzarət tədbirlərinə istinadlar edilmişdir.

FƏSİL 3. DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ SISTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASINDA XARİCİ MALİYYƏ NƏZARƏTİ SISTEMİNİN ARTIRILMASI

3.1. İnnavasion iqtisadiyyat fəaliyyəti prosesində maliyyə nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi

Maliyyə nəzarəti ictimai həyatın müxtəlif sahələrində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas aspektlərindən biri hesab olunur. Maliyyə fəaliyyətinin qanuniliyini yoxlamaq, onun effektivliyini və onun nazirliyin səviyyəsini qiymətləndirmək üçün, nəzərdə tutulan maliyyə resurslarının boşa çıxdığının

dəqiqliyini müəyyən edən bir maliyyə nəzarəti sistemini yaratmaq lazımdır. Bu problemin həlli artıq bir maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafını əhatə edir.

Düzgün həyata keçirilən nəzarət sistemi ölkənin maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün böyük bir mövqeyə malikdir. Bizim fikrimizcə, maliyyə nəzarətini yaxşılaşdırmaq üçün aşağıdakı problemləri həll etmək vacibdir:

- Maliyyə nəzarət sistemində düzgün və tam normativ-hüquqi bazanın müəyyən edilməsi;
- dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının institusional quruluşu dövlət strukturunun təbiətini kifayət qədər əks etdirir;
- Ölkədəki bütün maliyyə nəzarət məsələləri bütün maliyyə nəzarətinin predmeti olur;
- Nəzarət orqanları öz aralarında qarşılıqlı effektivliyi gücləndirməlidirlər. Maliyyə nəzarət sistemində kölgə iqtisadiyyatının səviyyəsinin azaldılması mühüm rol oynayır.

Onun sözlərinə görə, kölgə iqtisadiyyatının ümumi həcmi azaltmaq üçün tədbirlər kompleks bir xarakter daşmalıdır. Gömrük orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının birgə səyləri nəticəsində kölgə iqtisadiyyatının məhdud maliyyə resurslarını məhdudlaşdırır (Sadıqov M.M, Məmmədov S.M., 2010).

Müasir şəraitdə, maliyyə sahəsində dövlət nəzarəti daha da gücləndirilməlidir. Bu, dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin mühüm mexanizmi olmalıdır. Bugünkü problemli məsələlərdən biri maliyyə nəzarətinin effektivliyini qiymətləndirməkdir. Nəzarətin səmərəliliyi - bu çəkilmiş xərclərə uyğun olaraq alınan konkret nəticə ilə müəyyən edilir. Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyi onun fəaliyyətinə, faydalılığına və təsirinə bağlıdır.

Maliyyə nəzarət sektorundakı problemləri həll etmək üçün diqqətin qorunması aşağıdakı məsələlərdə mühüm amildir:

- a) maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində qeyri-müəyyənlik və systemsizliyi aradan qaldırmaq;
- b) qanunvericiliyin və metodoloji infrastrukturun gücləndirilməsi;
- c) dövlət maliyyə nəzarəti vahid informasiya sisteminin yaradılması;

d) Eyni müəssisədə müxtəlif nəzarət orqanları tərəfindən təkrarlanan yoxlamaların qarşısının alınması;

e) Nəzarətedici səlahiyyətliləri arasında əlaqələrin genişləndirilməsi. Azərbaycanca maliyyə auditini həyata keçirən müxtəlif orqanların fəaliyyətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi, bu sahədə mənfi halların mövcudluğunu minimuma endirmək, müasir, müasir sistemin yaradılması maliyyə nəzarəti sahəsində ən mühüm məsələlərdən biridir.

Həm yoxlama nəzarət nümunəsində xüsusi maliyyə nəzarəti, həm də müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətləri daxilində etdikləri dövlət maliyyə nəzarəti sistemində müasir dünya təcrübəsinin tətbiqi, mövcud problemlərin həlli istiqamətində xarici ölkələrin praktikasının yerli şərtlərə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunması ölkəmizdə mövcud sahədə sistemin daha da inkişaf etdirilməsi üçün şərait yarada biləcək hallardır (Zeynalov Z.Z, Hüseynov A.M., 2006).

Strateji təxmin və planlaşdırma ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və uzun müddətli dövlət proqramlarının qəbul edilməsi istiqamətində əsaslı ilk nəzarət tələb edir. Strateji təxminlər yoxlama təkmilləşdirilməsini reallaşması imkanlarının qiymətləndirilməsini və son nəticələrin əhəmiyyətini tələb edir. Ayrıca gəlirlərin tam və vaxtında dövlət büdcəsinə daxil olmasının təmin edilməsi, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması maliyyə nəzarətində əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsini, onun fəaliyyətini artırılmasını tələb edir. fəaliyyət göstərən yoxlama orqanlarının - Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Maliyyə Nəzarət Xidmətinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin, həmçinin Azərbaycan Respublikası Yoxlama Palatası və səlahiyyətləri daxilində maliyyə nəzarəti, təşkil edilməsini həyata keçirən digər orqanların fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün, fikrimizcə, aşağıdakı tədbirlərin alınması uyğun olacaq:

- Müasir kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsinin yazılan nəzarət orqanlarının fəaliyyətlərinə tətbiq olunması;

- Yüksək səviyyəli inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən müvafiq nəzarət orqanlarının yığılmasını öyrənmək və öz fəaliyyətlərində istifadə imkanlarını müəyyən etmək;

- Təkrarlanan, eyni və ya oxşar funksiyaları yerinə yetirən, eyni zamanda onların fəaliyyətini konkretləşdirən orqanları;

- belə nəzarət orqanlarının işçilərinin xidməti vəzifələrini məhdudlaşdırmadan yerinə yetirməsini təmin etmək;

- müvafiq nəzarət orqanları tərəfindən dəfələrlə, təkzib olunmamaq üçün tədbirlərin görülməsi;

- Logistikaedəki müvafiq nəzarət orqanlarının gücləndirilməsi üçün təkliflərin hazırlanması və həyata keçirilməsi. Bazar münasibətləri dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini istisna etmir.

Müxtəlif nəzəriyyələr də dövlətin bu və ya dərəcədə müdaxilə etməsi zəruriliyini ortaya qoyur. Dövlət iqtisadiyyatına liberal iqtisadiyyatla müqayisədə təsirləri bazar iqtisadiyyatının şəraitində daha aydın görünür (Novruzov N, Hüseynov X., 2007).

Bizə elə gəlir ki, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin rolunun artırılması üçün real hərəkətlər sırasına aid olan maliyyə idarəsinin aşağıdakı istiqamətləri üzrə yaxşılaşdırılması müsbət rol oynaya bilər:

1. Nəzarət orqanlarının vəziyyəti, sistemi, səlahiyyətləri dəqiq, ətraflı şəkildə əlaqədar qanunvericiliklə əks olunmalıdır;

2. İdarəetmə fəaliyyətləri bütün iştirakçılar üçün xüsusi norma, qaydalar və xüsusiyyətləri əks etdirən dövlət maliyyə nəzarəti standartları hazırlanmalı və qəbul edilməlidir;

3. nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin daha mütərəqqi koordinasiyası üçün konkret addımlar atılmalıdır;

4. Korrupsiya qeyri-obyektiv istifadə ilə müəyyənləşdirilən dövlət fondlarının inzibati və cinayət məsuliyyətini daha da təkmilləşdirə bilər;

5. İlk və cari dövlət maliyyə nəzarəti sistemi dünya təcrübəsini nəzərə alaraq yenidən işlənəlməlidir;

6. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrinin uçotu üçün ümumi dövlət sistemi yaradılmalıdır;

7. Müvafiq maliyyə nəzarəti orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının əlaqələndirilməsi sahəsində törətdiyi pozuntulara vaxtında cavab verilməsi qanunvericiliklə birgə yoxlama haqqında məlumatların ötürülməsi üçün həyata keçirilməlidir;

8. Qanun pozuntuları və cinayətlərin uçotu qaydaları pozulduğu üçün iqtisadi fəaliyyət sahəsində bütün ictimai maliyyə audit orqanları üçün ümumi məlumat bazası yaradılmalıdır;

9. İdarə orqanlarının işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər görülməlidir;

10. İnsan qaynaqlarının hazırlanması və yenidən hazırlanması, dövlət nəzarəti aparatı işçilərinin dövrü attestasiyasının marşrutlaşdırılması və marşrutlaşdırılması üçün hazırlanmış müasir sistem formalaşdırılmalıdır;

11. Dövlət maliyyə nəzarətinin faydalılığı, təsiri və məhsuldarlığı göstəriciləri əsasında sosial-iqtisadi sistemin effektivliyini qiymətləndirmək və elmi metodik göstəricilər hazırlanmalıdır (maliyye.gov.az).

3.2 Büdcə vəsaitlərinin istifadəsi prosesində səmərəliliyinin artırılması məqsədilə xarici nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi

Bizə elə gəlir ki, bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlətin rolunun artırılması üçün real hərəkətlər sırasına aid olan maliyyə idarəsinin aşağıdakı istiqamətləri üzrə yaxşılaşdırılması müsbət rol oynaya bilər:

1. Nəzarət orqanlarının vəziyyəti, sistemi, səlahiyyətləri dəqiq, ətraflı şəkildə əlaqədar qanunvericiliklə əks olunmalıdır;

2. İdarəetmə fəaliyyətləri bütün iştirakçılar üçün xüsusi norma, qaydalar və xüsusiyyətləri əks etdirən dövlət maliyyə nəzarəti standartları hazırlanmalı və qəbul edilməlidir;

3. nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin daha mütərəqqi koordinasiyası üçün konkret addımlar atılmalıdır;

4. Korrupsiya qeyri-obyektiv istifadə ilə müəyyənləşdirilən dövlət fondlarının inzibati və cinayət məsuliyyətini daha da təkmilləşdirə bilər;

5. İlk və cari dövlət maliyyə nəzarəti sistemi dünya təcrübəsini nəzərə alaraq yenidən işlənməlidir;

6. Dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrinin uçotu üçün ümumi dövlət sistemi yaradılmalıdır;

7. Müvafiq maliyyə nəzarəti orqanlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının əlaqələndirilməsi sahəsində törətdiyi pozuntulara vaxtında cavab verilməsi qanunvericiliklə birgə yoxlama haqqında məlumatların ötürülməsi üçün həyata keçirilməlidir;

8. Qanun pozuntuları və cinayətlərin uçotu qaydaları pozulduğu üçün iqtisadi fəaliyyət sahəsində bütün ictimai maliyyə audit orqanları üçün ümumi məlumat bazası yaradılmalıdır;

9. İdarə orqanlarının işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müəyyən tədbirlər görülməlidir;

10. İnsan qaynaqlarının hazırlanması və yenidən hazırlanması, dövlət nəzarəti aparatı işçilərinin dövrü attestasiyasının marşrutlaşdırılması və marşrutlaşdırılması üçün hazırlanmış müasir sistem formalaşdırılmalıdır;

11. Sosial-iqtisadi sistemin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və dövlət maliyyə nəzarətinin faydalılığı, təsiri və məhsuldarlığı göstəriciləri əsasında elmi-metodiki göstəricilər hazırlanmalıdır.

Dövlət büdcəsinin nəzarəti və dövlət büdcəsinin birinci komponentinin tənzimlənməsi və həyata keçirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətini həyata keçirmək üçün dövlətin alətidir, hesabat, mərkəzi mədaxil və məxaric hesabatı deyil.

Ölkədə yeni iqtisadi islahatların strateji bazası mədaxil və büdcənin büdcədə effektiv nəzarəti təmin edən dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılmasıdır; ibarət olmalıdır. Müasir şəraitdə dünya iqtisadiyyatı hər il öz fəaliyyətlərini təzələyir və bütün bu göstəricilər bazar münasibətlərinin mövcudluğundan asılıdır.

Buna görə dünya bazarını inkişaf yolunu saxlayan ölkələr indi iqtisadi sistemlərini dəyişir və bazar iqtisadiyyatına çevrilir.

Bazar iqtisadiyyatı sistemində maliyyə auditi çox vacib bir mövqedədir. Dövlət maliyyə nəzarəti inkişafı bu nəzarətin ən müasir formalarının tənzimlənməsi və effektivliyini, nəzarət sisteminin koordinasiyasını, onun təsiri və effektivliyini nəzərdə tutur. Bizim inkişaf etməkdə olan respublikamız iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi, dünya iqtisadiyyatına beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın sürətləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, ölkədə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə beynəlxalq ödəniş metodları, eləcə də maliyyə-kredit əlaqələrini inkişaf etdirir və inkişaf etdirir. İqtisadi inkişaf sahəsində olduğu kimi, dövlət maliyyə şöbəsində genişmiqyaslı islahatlar da müsbət nəticələr verir. (Vəliyev Z.T., 2006).

Maliyyə əlaqələri geniş təkrar istehsal prosesinə kəsilməzliliyi, əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsinin, ölkənin təhlükəsizliyinin, müstəqilliyinin və müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin başlıca baxımından əhəmiyyətli bir hissəsi olan maliyyə əlaqələrinin mahiyyəti maliyyənin reallaşdırdığı bölüşdürücü və nəzarət funksiyalarında daha dəqiq özünü göstərir. Kontrol funksiyasının ilk şərti maliyyə sisteminin paylama funksiyasıdır. Əgər bölgü funksiyası ÜDM un və milli gelir dağılımı əsnasında və yenidən bölgüsü prosesində təzahür edirsə, bu zaman nəzarət funksiyası bölgü prosesinin bütün mərhələlərində reallaşdırılır.

Hal-hazırda müasir dövrün tələbinə uyğun olaraq maliyyə qaynaqların xərclənməsi mərkəzi olaraq - Ümumi Dövlət Xəzinədarlıq tərəfindən həyata keçirilir ki, bu da ödənişlər üzrə yarana biləcək borcların meydana gəlməsinin qarşısını kəsməyə, büdcə təşkilatlarını nizamlı olaraq maliyyə resurslarıyla təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxti- zamanında həyata keçirməyə, büdcədən ayrılan vəsaitlərin nəzərdə tutulan effektiv istifadə üçün maliyyə nəzarətinin tənzimlənməsi üçün ətraf mühit hazırlayır. İqtisadi islahatların yeni mərhələsində dövlət maliyyə nəzarətinin beynəlxalq göstəricilər səviyyəsində təşkil edilməsi nəticə etibarı ilə maliyyə qaynaqların təsirli istifadə edilməsinə, büdcə açığının

azaldılması, bu sırayla əhalinin həyat səviyyəsi göstəricilərinin qaldırılmasına və sosial-iqtisadi inkişafa gətirib çıxaracaq (vergijurnali.az).

İcra orqanlarının maliyyə-büdcə sferasında fəaliyyətinə dövlət nəzarəti nümayəndə rəhbərliklərin səlahiyyət sahəsinə olunur ki, bu da dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi oluması və icra edilməsinə nəzarət, dövlət əmlakından istifadənin səmərəliliyinə nəzarət, büdcədən kənar vəsaitlərin vəsaitlərindən istifadəyə nəzarət və s. funksiyaları. Dövlət icra hakimiyyəti orqanlarının daxili nəzarəti təsirli dövlət rəhbərliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Bu büdcə gəlirlərinə və xərclərinə nəzarət etməyə, ictimai maliyyə sisteminin fəaliyyət göstərməsini izləməyə, bu sistemi təsirli idarə etməyə, həmçinin, maliyyə siyasətini reallaşdırmağa imkan verir.

Maliyyə vəsaitlərinin istifadəsinə kənar nəzarət isə ictimai fondlarının qorunması, maliyyə sektoru qəbul edilmiş qanunvercilik və şəffaflıq, hesab vermə, qənaətcillik, məhsuldarlıq prinsiplərindən dəyişikliklər haqqında cəmiyyəti məlumat verməklə məlumatlandırır. Ənənəvi olaraq parlament dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir müəssisə, idarə və təşkilatlarda nəzarətçi yoxlamalarının edilməsini maliyyə nəzarət orqanına verdi və edilən yoxlama haqqında, həmçinin dövlət büdcəsinin layihəsi və onun icrası haqqında bu orqandan nizamlı görüş və hesabat tələb etmə səlahiyyətinə malikdir.

Maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin reallaşdırılmasına, maliyyə sabitliyi üçün mühitin yaradılmasına, mövcud qanunvericiliyə təminini təminatın yaradılmasına, dövlət maliyyə nəzərdə tutulan və qənaətlə istifadə edilməsinə, dövlət əmlakının qorunması, büdcə və maliyyə intizamının pozulması faktlarının aşkar edilməsinə, dövlət vəsaitinin qeyri-qanuni xərcənməsinin kimi dövlətin əlində olan varlıqların iş şəraitini təyin etmək və düzəltmək lazımdır.

Maliyyə vəsaitlərinin nəzərdə tutulan hüquqi, təsirli xərcləmə, dövlət vəsaitinin meydana gəlməsində və xərclənməsində qaynaqların müəyyən olunması, dövlət büdcəsinə və ayrıca, büdcədən kənar dövlət fonlarına hesablanan öhdəliklərinin vaxtında və tam ödənilməsi, eyni zamanda dövlət büdcəsi vəsaitlərinin artırılması üzrə qaynaqların təyin olunması və bütün bunların xüsusi

dövlət qurumları tərəfindən reallaşdırılması dövlət nəzarəti həyata keçirilir. Bir çox ölkədə dövlət maliyyə nəzarəti maliyyə nazirlikləri və yerli hakimiyyət orqanları, xəzinədarlıq sistemi və yerli vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlətin maliyyə fondlarının yaradılması və dövlət tapşırıqlarının həyata keçirilməsi müddətində bu vəsaitlərdən istifadə edilməsi maliyyə nəzarəti ilə müəyyən edilə ictimai və xüsusi təşkilatlarının fəaliyyəti nəticəsində baş tutur. Buna baxmayaraq, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı effektiv idarəetmə sistemi olmadan bu sahələrdə heç bir dövlət proqramını müvəffəqiyyətlə keçirmədən mümkün deyildir (Buravkina N.D., 2009).

Dövlət vəsaitinin səmərəli xərclənməsində fəvqəladə əhəmiyyəti olan maliyyə nəzarəti dövlət idarəetmə fondlarının təməl və məcburi elementlərindən biri olmaqla, dövlətin maraqlarına xidmət edir və dövlət adına müxtəlif istiqamətlərdə yerinə gətirilir.

Dövlət nəzarəti nöqsaların gələcəkdə təkrarlanmaması üçün müəyyən tədbirlər almaq, bəzi hallarda günahkar şəxsləri məsuliyyətə çəkmək kimi zərərinin günahkar şəxslər ödənilməsinin təmin edilməsi üçün mümkün olduqunca erkən mərhələlərdə materialların məhsuldar və israf etmədən xərclənməsində yol verilmiş qanunsuzluqların, mövcud qanunvericiliklə təyin olunan qaydaların pozulması hallarının aşkar edilməsidir. Maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin nəticədə ölkənin həm ictimai, he de iqtisadi sahələrdə müvəffəqiyyətinin təminatı birbaşa asılıdır və dövlətin funksiyalarının reallaşdırılması üzrə onun sahib olduğu nağd və mal qorunub qorumağı və onların artımının təmin edilməsini, dövlət büdcəsinin edilməsi və aparılması qanunvericiliyə uyğun yerinə yetirilməsini, ictimai fondlarının təyinatından kənar məqsədlərə sərf və israf edilməsinin qarşısının alınmasını, büdcə qanunlarına riayət olunmasını təmin edir.

Bizim cavab olaraq maliyyə nəzarəti Hesablama palatası, Vergi və Maliyyə nazirlikləri, Dövlət Gömrük Komitəsi və fəaliyyəti qanunvericilikdə təsbit edilə bilən digər qurumlar tərəfindən təmin edilir. Hal-hazırda respublikada dövlət maliyyə materiallarından düzgün istifadə mexanizmi aydın şəkildə müəyyən edilmiş, ictimai fondların xərclənməsi üzrə mövcud nəzarətin həyata keçirilməsi

üçün mühüm addımlar atılmış, iqtisadi münasibətlərə uyğun vəziyyətin nəzarət mexanizmi təmin olunmuşdur; Bundan əlavə, nəzarət funksiyasını yerinə yetirən dövlət orqanlarının üzvləri, kredit-xidmət, vəzifə sahələrinə xidmət sahələrinə, istismar vəziyyətlərinə və digər mənfi vəziyyətlərə qarşı çıxan maliyyə xidmətləri mövcuddur (Məmmədov F.Ə, Kəlbəyev Y.A. , 2010).

Ölkəmizdə maliyyə idarəsinin günün tələbləri səviyyəsində qurulması, ediləcək olan təftiş və yoxlamaların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, büdcə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən idarə və təşkilatlarda büdcə vəsaitlərindən normalaşdırılması üçün təsirli xərclənməsi işlərinin gücləndirilməsi və meydana gəlmiş maliyyə pozuntularına yol verilməsinin qarşısının alınması sahəsində əhəmiyyətli tədbirlər baş tutmuşdur.

Keçdiyimiz zaman içində bu sahədə yerinə gətirilmiş işlərin nəticəsi olaraq büdcədən maliyyə vəsaitlərinin təyinatından kənar məqsədlərə sərf qarşısının alınması, dövlət gəlirlərinin çoxalması və xərclərə qənaət olunması, həmçinin dövlətin sərəncamında varlıqların qorunması istiqamətində qarşıya qoyulmuş funksiyaların yerinə yetirilməsində xeyli müsbət inkişaflar müşahidə olunmaqdadır.

Maliyyə nəzarəti idarə və təşkilatların mədaxil və məxaric hesabatlarının, büdcə layihələrinin, müqavilə sənədlərinin təşkili və ratifikasiya zamanı həyata şərti ilə, maliyyə fəaliyyətlərində maliyyə qaynaqlarının təyinatından kənar məqsədlər üçün istifadə edilməsinin qarşısını alır, həmçinin əlavə maliyyə qaynaqlarını ortaya çıxarar. Ölkəmizdə dövlət maliyyə materiallarının səmərəli istifadəsi mexanizmi dövlət xəzinədarlığının yaradılması və dövlət kapitalının tənzimlənməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının statistik göstəriciləri. Bakı 2010-cu il).

Müxtəlif maliyyə-iqtisadi fəaliyyətlərinin yoxlanılmasını nəzərdə tutan sonunda edilən maliyyə idarəsinin ən əsas məqsədi maddi və qeyri-maddi istehsal sektoru fəaliyyətlərini iqtisadiyyat baxımından faydalılıq vəziyyətini obyektiv dəyərləndirməkdən, müəssisə və təşkilatların əlində olan maddi qiymətli qorunub mühafizə edilməsi vəziyyətinə dəqiq qiymət verməkdən, istehsalın səmərəliliyini

yüksəltmək və dövlət büdcəsinə çatası gəlirlərin artırılması sahəsində təsərrüfatdaxili ehtiyatları təsbit etməkdən, büdcəyə gələn gəlir və istifadə xərcləri təxminlərin təşkil edilməsi, təsdiq olunması və həyata keçirilməsinə, büdcə qaynaqlarından məqsədə uyğun və səmərəli istifadə edilməsi vəziyyətini, həmçinin maliyyələşmənin edilməsinin məqsədəuyğunluğunu təyin edir.

Maliyyə nəzarəti maliyyə çərçivəsində büdcə prosesinin hər mərhələsində dövlət maliyyə gəlir və gedir qisminə yaxşıca nəzarət edilməsini, büdcə gəlirlərinin artırılması istiqamətində əlavə gəlir mənbələrinin ortaya çıxarılmasını və materialların öz təyinatına uyğun olaraq xərclənməsini təmin etmək olmalıdır. Son zamanlarda həyata keçirilən maliyyə idarəsinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi, büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlarda büdcə vəsaitlərinin öz təyinatına uyğun olaraq xərclənməsi üzərində nəzarətin çoxaldılması, maliyyə pozuntularına yol verilməsinin qarşısının alınması istiqamətində lazımi orqanların fəaliyyəti daha da gücləndirilmişdir.

Ayrı büdcə təşkilatlarında, həmçinin, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının və onların gələnləri olan idarə və təşkilatlarda, respublikamızın xarici dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda təmsil edən diplomatik xidmət orqanlarında büdcədən ayrılan vəsaitin nəzərdə tutulan təsirli istifadəsi üzərində nəzarətin təmin edilməsi məqsədiylə nizamlı olaraq təftiş və yoxlamalar aparılır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən idarə və təşkilatlarla birlikdə, indiki vaxtda qanunvericiliyə uyğun olmaqla hüquqmühafizə və məhkəmə orqanlarının verdiyi qərarlara görə vətəndaş büdcə təşkilatlarında da təftişlər həyata keçirilir. Azərbaycanın maliyyə qurumlarının beynəlxalq sərmayə bazarına qatılması, xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına marağının artırılması, ölkədə mövcud olan maliyyə sisteminin beynəlxalq standartlara adaptasiyası məqsədi ilə maliyyə idarəsinin inkişaf etmiş tələblər səviyyəsində yenidən qurulması ən aktual mövzu olaraq qarşıya qoyulmuşdur.

Yaranan dövlət vəsaitlərindən qeyri-qanuni istifadəsi hallarının aradan qaldırılmasında dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının qarşısına qoyduğu daha da

gücləndirilməsi böyük əhəmiyyət sahib mövzulardan biridir. Maliyyə büdcə əlaqələri ilə əlaqədar əməliyyatların yaramış qanunvericilik tələblərinə uyğunluğunu, onların şəffaflığını və məqsədmüvafiqliyini təmin edən maliyyə mexanizm olaraq, dövlət maliyyə nəzarəti fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi və fəaliyyətinin yüksəldilməsi aktual olan mövzulardan biridir.

Bu səbəblə təsirli bir fəaliyyət göstərə maliyyə nəzarət sisteminin qurulmasında daha əhəmiyyətli rola sahib faktorlardan biri ictimai-iqtisadi baxımından maliyyə-iqtisadi nəticələrinin şəffaflığını təmin edən mühasibat, maliyyə hesabatının hazırlanması da çox böyük əhəmiyyətə sahib olur (Azərbaycan Respublikasının 2010-2016 -ci illər Dövlət Büdcəsinin icrası haqqında hesabatlar.).

Yeni dövrün ehtiyaclarına uyğun olaraq maliyyə vəsaitlərindən istifadə edilməsi mərkəzi formada Ümumi Dövlət Xəzinədarlıq vasitəsilə reallaşdırılır və ayrı büdcə təşkilatlarını vəsaitlə nizamlı olaraq təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxtı zamanında həyata keçirməyə, bu qaynaqların təsirli istifadəsi üzərində mövcud nəzarəti təmin etməyə imkan verir. Büdcə xərclərinin icrasında öhdəliklərin qəbul edilməsi vacib bir addımdır və bu mərhələdə hökumət gələcəkdə əmək haqqının ödənilməsi üzrə öhdəlik götürür. Bu öhdəliklər faktiki xərcləri nəzarəti həyata keçirmək üçün əhəmiyyətli bir addım olan məhsullar həqiqətən qəbul olunana qədər qəbul edilməlidir.

Maliyyə qaynaqlar üzrə mədaxil və məxariclərin planlaması hökumətin maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsinə ən əhəmiyyətli vasitələrdən biridir. Buradakı məqsəd, xərclərin davamlı maliyyələşdirilməsi, dövlət borcunun azaldılması və təsdiq edilmiş büdcə siyasətinin həyata keçirilməsidir.

Maliyyə planlaşdırma nəticəsində hökumət pul kütləsinin çatışmazlığına əsaslanaraq xərclərin idarə edilməsi üzrə tədbirləri yerinə yetirir və gəlirlərin yığılması prosesini sürətləndirir. Büdcəyə gözlənilən gəlirlərin gecikmə olmadan və tam mədaxil olunmasının, banklararası hesablaşmaların müəyyənləşdirilmiş müddət içində yerinə yetirilməsini, pul vəsaitinin minimum qalıqları təmin edilməsinin əhəmiyyəti də çox böyükdür.

Maliyyə nəzarət sisteminin müasir bazar iqtisadiyyatının ehtiyaclarına görə təşkil edilməsi, dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilən yoxlama və nəzarət funksiyaları mexanizminin yeni tələblərə uyğun olaraq təşkil edilməsi prosesi bitmədiyinə görə bu sahədə nəzarət funksiyasını həyata keçirən orqanların fəaliyyətlərinə və bir çox problemlər hələ var olmaqdadır.

Ölkəmizin dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsi prosesi, dövlət idarəetmə sisteminin islahatı və bütövlükdə cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi beynəlxalq standartların meyarlarına cavab verən dövlət maliyyə nəzarəti bərpa edilməsini tələb edir. Büdcə materiallarından istifadəyə dövlətin idarəetməsinin balansının qaldırılmasının ən vacib elementlərindən biri bu xərclərin düzgün qiymətləndirilməsi və icra sahəsində həyata keçirilməsini təmin etməkdir (Zeynalov Z.Z, Hüseynov A.M., 2006).

Respublikamızın iqtisadiyyatında edilən struktur islahatların ən əhəmiyyətli istiqamətlərindən biri də büdcə gəlirlərinin artırılması, sabit iqtisadi böyümənin və istehsalın inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə vergi xidmətinin nəzarət işinin redaktə-dirilməsidir. Bu vergi orqanları tərəfindən vergi nəzarətinin səviyyəsindən asılıdır. Vergi orqanları tərəfindən vergilərin toplanması üzərində nəzarətin prosesinin həyata keçirilməsi üçün vergi sistemi əsas fəaliyyət prinsiplərinə adaptasiya və davamlı yaxşılaşdırma məqsədə müvafiq. Bu məqsədlə vergilərin sayı və dərəcəsi elə olmalıdır ki, könüllü vergi ödəyicilərinin sayı artmış olsun, vergi qanunvericiliyində bəzi boşluqlar aradan qaldırılsın və gələcəkdə mükəlləflərin iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınaraq vergi dərəcələri üçün elə sərhəd təyin olunmalıdır ki, ödəyicilər onu könüllü ödəmə bilsin və düzgün mühasibat sistemi qurmağa imkan meydana gəlsin .

Ölkənin iqtisadi, maliyyə-kredit, vergi və qiymət siyasəti düzgün hesab edilməmiş digər iqtisadi siyasətlərlə uzlaşa bilməz. Daxili daxili məhsulun həcmi, vergi ehtiyatlarını, pul-kredit həcmi, qiymətlərin dəyərini və iş materialları qiymətini və iqtisadiyyatın hər hansı bir xüsusiyyətini müəyyən etmək mümkün deyil. Bütün strukturlarda dövlətin mühasibat siyasəti iqtisadi siyasətin

əsas diqqət mərkəzindədir və öz fəaliyyətini göstərir. Alınması doğru qurulmuş hesabatları olan istifadəçilər üçün ən yaxşı nəzarət sistemidir.

Hesabatlar hər zaman dövlət nəzarəti altında olmalıdır, müvafiq icra hakimiyyəti dövlət orqanları tərəfindən toplanmalı, təhlil olunmalı və yekunlaşdırılmalıdır. Yeni mühasibat sistemini qurmaq, uçot siyasətini dövlət büdcəsinin kafi səviyyədə meydana gəlməsinə yönəltmək, onu daim inkişaf etdirmək, mühasibat uçotunun və eyni zamanda mühasibat xidmətinin dövlət təşkil yollarını, onun inkişafını və təkmilləşdirilməsini təmin etmək, bu sahədə beynəlxalq mühasibat standartlarına uyğun olaraq uyğun normativ-hüquqi bazanı milli mühasibat standart hazırlamalıyıq. İqtisadi islahatların yeni mərhələsində beynəlxalq standartlarda maliyyə nəzarətinin tənzimlənməsi maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etməyə gətirib çıxarır.

Maliyyə nəzarət sisteminin inkişaf edən yeni tələblər səviyyəsində təşkili və bu sahədə qəti olan məlumat şəbəkəsinin qurulması və onun dünyaya inteqrasiyası məqsədi ilə beynəlxalq kompüter şəbəkəsi sisteminə bağlanması da əhəmiyyətlidir. Fikrimizcə, dövlətin maliyyə sisteminin idarə əsas vasitəsi olan büdcə-vergi intizamının daha da gücləndirilməsi dövlətin izlədiyi siyasətin ən əhəmiyyətli istiqamətlərindən biri olaraq qəbul edildiyi bir dövrdə iqtisadiyyatın inkişafının və dövlət vəsaitinin səmərəli xərclənməsi təmin edilməsinə xidmət göstərən dövlət nəzarəti sisteminin davamlı yeniləyərək daha əhəmiyyətli bir problem olaraq önə çıxır .

İqtisadiyyatı əhatə edən bütün sahələrin dövlətin nəzarətində olması lazım olduğunu qeyd edərək, ictimai maliyyə sisteminin hər zaman olduğundan daha da gücləndirilməsini və təsirli olaraq nəzarət edilməsinə maliyyə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsində başlanılması məqsədə uyğundur.

NƏTİCƏ

Bazar münasibətlərinin inkişafı baxımından maliyyə, həm dövlət, həm də özəl, əsas sahiblərdən biri hesab olunur. Maliyanın əhəmiyyəti onun nəzarət mexanizminin əhəmiyyətini artırır. Maliyyə nəzarəti bu nəzarətin məqsədi və faydaları təsbit edildiyi maliyyə mali funksiyasının təzahürü və ya həyata keçirilməsi kimi çıxış edir. Maliyyə auditi idarəetmə fəaliyyətinin bir növüdür.

Maliyyə nəzarəti, dövlətin, sahibkarlar, pul, kredit, xarici valyuta və ümumi maliyyə əməliyyatlarının qanunvericiliyə və standartlara uyğunluğu səlahiyyətli orqanların nəzarəti. Maliyyə bir tərəfdən onun maliyyə nəzarətinin tənqidi hissəsini bir tərəfdən nəzərdən keçirir, digər tərəfdən maliyyə sisteminin idarəedici təsirinin mühüm şərtidir. Dövlət İdarəçiliyinin maliyyə resursları ilə idarəetmə mexanizmi

prioritetdir. Makro səviyyədə və ya mikro səviyyədə maliyyə resurslarının formalaşdırılması və idarə olunması olsun, bu resursların istifadəsini idarə etmək üçün nəzarət mexanizminin mövcudluğu vacib məsələdir.

Dünyadakı iqtisadi inkişaf lar müxtəlif istiqamətlərdə dəyişir. Müxtəlif ölkələrin milli valyutasının xarici valyutalara qarşı aşağı qiymətə malik olduğu bir mühitdə, ölkənin gəlirləri azalıb bir dövrdə maliyyə nəzarətinin rolu və əhəmiyyəti iki dəfə artır. Müxtəlif inkişaf yolları, xərclənmiş maliyyə materiallarının istifadəsi, daha səmərəli istifadəsi üçün araşdırılmışdır. Maliyyə audit i maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırdığı üçün maliyyə idarəçiliyinin vacib bir hissəsidir. Nəticədə maliyyə sabitliyini artırmağa xidmət edir. Maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha aktualdır. Bu da aşağıdakı faktorlara aiddir:

- Dövlətin maliyyə nəzarəti sistemi bazar münasibətlərinin qurulması prosesinə paralel olaraq inkişaf etməlidir;

- Yeni iqtisadi münasibətlərin qurulması şəraitində maliyyə qanunvericiliyi tədricən formalaşdırılır. Buna görə də, hazırda xarici ölkələrin təcrübələri uyğunlaşdırılmalı və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmalıdır;

- Ölkəmizdə dövlət maliyyə nəzarəti Mühəsibat otağı, Maliyyə Nazirliyi Maliyyə Audit Xidməti və səlahiyyətləri daxilində digər orqanlardan istifadə edir.

Dövlət maliyyə nəzarəti vasitəsi ilə dövlət fondlarında vaxtında və bu materiallar üçün istifadə olunan bütün materialların yoxlanılması yoxlanılır. Hər bir nəzarət orqanı öz fəaliyyətində azad olsa da, son məqsədi eynidir. Faktiki olaraq, dövlətin maliyyə auditini həyata keçirən orqanlar ölkədə maliyyə sabitliyinin idarə olunmasını və maliyyə resurslarının istifadəsinin nəzarətini həyata keçirirlər.

Ölkəmizdə bu gün sosial-iqtisadi dəyişikliklər davam edir, yeni inkişaf yolu başlanır və struktur müasir vəziyyətin qarşılanması üçün maliyyə nəzarəti sisteminin yerinə yetirilməsi lazım olan bir mühitdə qəbul edilir. Bazar münasibətlərinin inkişafına uyğun olaraq maliyyə nəzarəti sistemi inkişaf etdirilməlidir. Bizim fikrimizcə, bazar iqtisadiyyatının inkişafı üçün dövlətin

maliyyə nəzarətinin yaxşılaşdırılmasında aşağıdakı aspektlər mühüm rol oynaya bilər:

- bazar iqtisadiyyatının inkişafı tələblərinə uyğun olaraq maliyyə nəzarəti sistemində dəyişikliklər etmək;
- İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə nəzarət sistemi təcrübəsinin öyrənilməsi, müxtəlif ölkələrin nəzarət sistemlərinin araşdırılması, öyrənilmiş sistemlərin yerli şərtlərə uyğunlaşdırılaraq tətbiq olunması imkanlarının müəyyən edilməsi;
- televiziya maliyyə nəzarətinin elmi nəzarətinin inkişafı istiqamətində konkret addımlar atmaq;
- Maliyyə nəzarət orqanlarının elmi və İKT yeniləmələrinin fəaliyyətində istifadə edilməsi;
- təkrarlanan nəzarət orqanlarını birləşdirərək, onların strukturlarını yaxşılaşdırır.

Bu gün ölkəmizdə özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirildiyi, yeni sahibkarlıq fəaliyyətlərinin meydana gəldiyi mühitdə yoxlama nəzarət sisteminin inkişafı, təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi ön plana çıxır. Bu sahədə kifayət qədər inkişafın təmin edilməsi üçün müəyyən addımlar atılmalıdır. Fikrimizcə aşağıdakı məsələlərin həll tapması yoxlama nəzarət sisteminin inkişafında təsirli rol oynaya bilər:

- a) Yoxlama nəzarəti sahəsində metodoloji infrastrukturun dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirmək;
- b) müvafiq sahənin inkişafı üçün dövlət tərəfindən maksimum azadlıqların təmin edilməsi;
- c) tədqiqat, bu sahədə yüksək səviyyəli kadr hazırlığı üçün test mərkəzlərinin hazırlanması;
- d) Yoxlama fəaliyyətləri üzrə ölkəmizdə beynəlxalq konfransların, praktik seminarlar edilməsi imkanlarının araşdırılması və belə tədbirlərin keçirilməsinin təmin edilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

1. “2016-ci il dövlət büdcəsi haqqında” AR Qanunu
2. Həsənov B.N. (2008) “Azərbaycanda dövlət maliyyəsinin formalaşması və səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri” dissertasiya işi Bakı.
3. Qurbanova T.T. (2007) “Azərbaycanda maliyyə siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri aspektləri” tədqiqat işi Bakı.
4. Ekspert jurnalı (2008) “Dövlət büdcəsinə nəzarət - Beynəlxalq təcrübə” Bakı səh.-79.
5. Buravkina N.D. (2009) “Maliyyə nəzarətinin əsasları” dərslik tərcümə Bakı.
6. Sadıqov M.M, Məmmədov S.M. (2010) - “Maliyyə” dərslik Gəncə.

7. Məmmədov F.Ə, Kəlbəyev Y.A. dərslik. (2010) - “Vergilər və vergitutma” Bakı.
8. Daşkov və K nəşriyyat – ticarət korporasiyası (2008) «İqtisadi nəzəriyyə Makroiqtisadiyyat-1,2» Moskva.
9. B.Xankişiyev (2002) «Maliyyə nəzarəti».
10. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (2001) «Maliyyə».
11. D. Bağirov, M. Həsəni Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (2011) «Maliyyə».
12. R. Hacıyev (1999) «Təftiş və nəzarət».
13. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. (2009) «Müəssisələrin maliyyəsi» dərslik Bakı.
14. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi (2017).
15. Azərbaycan Respublikasının 2010-2016 -ci illər Dövlət Büdcəsinin icrası haqqında hesabatlar.
16. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il üçün dövlət və icmal büdcələrini özündə birləşdirən — Vətəndaşın büdcə bələdçisi II kitabı Bakı.
17. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının statistik göstəriciləri. Bakı 2010-cu il
18. Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit II elmi-praktik konfransının materialları (1999) — B.: — Azər nəşr, — 190 s.
19. B.A. Xankişiyev (2000) «Büdcə uçotu» Bakı .
20. Bağirov D.A, Həsəni M.X. (2011) Maliyyə dərs vəsaiti Bakı.
21. Bədəlov Ş.Ş, Məhərrəmov R.B. (2003) Büdcə sistemi II dərslik Bakı.
22. Buravkina N.D. (2009)—Maliyyə nəzarətinin əsasları II dərslik tərcümə. Bakı.
23. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. (2003) Büdcə sistemi dərslik Bakı.
24. Xankişiyev B. (2002) —Maliyyə nəzarəti II dərs vəsaiti. Bakı.
25. Karminski A.M, Olenev N.İ, Primak A.Q, Falko S.Q. (2008) —Biznesdə kontrolin II dərslik tərcümə Bakı .

- 26.Mirtəlov. R.Ə (2015) —Dövlət maliyyə nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi mövzusunda dissertasiya işi Bakı.
- 27.Novruzov N, Ataşov B. (2014) —Maliyyə nəzəriyyəsi dərslik Bakı.
- 28.Novruzov N, Hüseynov X. (2007) “Maliyyə” dərslik Bakı.
- 29.Novruzov V.T. (2011) “Audit” dərslik.
- 30.Süleymanov E, Bulut C. (2013) —Dövlət maliyyəsi dərslik vəsaiti Bakı.
- 31.Vəliyev Z.T. (2006) “Dövlət büdcəsi” məlumat sorğu kitabı Bakı.
- 32.Zeynalov Z.Z, Hüseynov A.M. (2006) “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri” dərslik Bakı.
- 33.A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, A.A.Hüseynov «Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr».

Rus dilində

- 34.В.М.Родинова. «Финансовой контрол» Учебник Москва 2002.
- 35.Государственный бюджет: учебник / - Алматы: ТОО РПИК , 632 с.. 2011
- 36.Грязнова А.Г., Маркина Е.В. «Финансы» 2-е изд.-М.: -2012
- 37.Дадашев А.З., Черник Д.Г. Финансовая система России 2003.
- 38.Контроль и ревизия: учеб. пособие / В. К. Сусин, В. П. Шегурова, О. В. Шибилева. — Саранск, 2010.
- 39.Н.Д.Бровкина Основы финансового контроля Учебное пособие для вузов (под ред. Мельник М.В.)-2007
- 40.С.М. Омирбаев, С.Ж. Интыкбаева, А.А. Адамбекова, Парманова Р.С..
- 41.Финансы. Под ред. Грязновой А.Г., Маркиной Е.В. 2012
- 42.stat.gov.az
- 43.maliyye.gov.az
- 44.vergijurnali.az
- 45.cbar.az

CƏDVƏLLƏRİN SIYAHISI

Cədvəl 1. Dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri.....	42
--	----

ŞƏKILLƏRİN SIYAHISI

Şəkil 1. Səyyar vergi yoxlamasının əhatə edə biləcəyi dövr.....	40
Şəkil 2: Hesablama palatasının fəaliyyət prinsipi.....	47
Şəkil 3: Hesablama Palatasının analitik fəaliyyət istiqamətləri.....	48
Şəkil 4: Hesablama Palatasının monitoring xüsusiyyətləri.....	48
Şəkil 5: Hesablama Palatasının missiya və dəyərləri.....	49